



Sosiale ulikheter i oppvekst - en humanitær utfordring

Karin Gustavsen

TF-rapport nr. 283

2011

TF-rapport

Tittel:	Sosiale ulikheter i oppvekst - en humanitær utfordring
TF-rapport nr:	283
Forfatter(e):	Karin Gustavsén
År:	2011
Gradering:	Ingen
Antall sider:	98
ISBN:	978-82-7401-428-2
ISSN:	1501-9918
Pris:	210,-
	Kan lastes ned gratis fra telemarksforskning.no

Prosjekt:	Røde Kors: Omsorgsutfordringer for barn og unge under oppvekst
Prosjektnr.:	20100710
Prosjektleder:	Karin Gustavsén
Samarbeidspartnere:	Røde Kors Norge

Resymé:

Rapporten tar for seg sosiale ulikheter i oppvekst, med fokus på økonomi, helse og utdanning. Hensikten med rapporten er å peke på hvilke humanitære utfordringer vi står overfor i Norge i dag knyttet til barn og unges situasjon. Rapporten viser at vi finner systematiske sosiale ulikheter i oppvekst der det er den samme gruppe barn og unge som er utsatt på alle områdene vi har studert. Den sosiale ulikheten ser også ut til å reproduseres. Forklaringene på denne ulikheten er sammensatt, men det kan se ut til at sosiale forklaringer er fremtredende. Vår vurdering er at dette samlede sosioøkonomiske ulikhetsbilde i oppvekst og reproduksjon av sosiale ulikheter, er vår tids største humanitære utfordring i Norge. Denne kunnskapen er av betydning både for fag, forskning, politikk og frivillige/humanitære organisasjoner.

Forord

Denne rapporten er et resultat av et godt og viktig initiativ fra Røde Kors. De ønsket en gjennomgang av omsorgsutfordringer for barn og unge under oppvekst i Norge i vår tid, og hva det betyr for frivillig sektor generelt og Røde Kors spesielt. I samarbeid utviklet vi ideen om å fokusere på sosiale ulikheter i oppvekst, der økonomi, helse og utdanning skulle stå sentralt. Dette er et område undertegnede har arbeidet med over mange år, på ulike måter. Røde Kors har derved, gjennom dette oppdraget, gitt undertegnede en unik anledning til å fremlegge et oversiktsbilde som har vist seg stadig viktigere å peke på. Røde Kors har også ved dette arbeidet gitt oppmerksomhet til et område som både politikk, fag, forskning, brukere og frivillige den senere tid har vært opptatt av, hver på sin kant og innenfor sine delområder. Vår ambisjon har vært å samle dette i en oversiktsrapport. På denne måten håper vi å ha lagt grunnlaget for en felles innsats innenfor et område både Røde Kors og Telemarksforskning anser er ett av vårt tids største humanitære utfordringer i Norge: Sosiale ulikheter i oppvekst og reproduksjon av sosiale ulikheter.

Bø, 23.01.2011.

Karin Gustavsen

Prosjektleder Telemarksforskning

Innhold

Sammendrag	9
1. Innledning	13
2. Tema, metode, data.....	15
2.1 Tema.....	15
2.2 Metode.....	15
2.3 Data	16
2.3.1 Litteraturgjennomgang.....	16
2.3.2 Kvalitative data	16
3. Humanitære utfordringer i oppvekst	19
3.1 Innledning	19
3.2 Sosiale ulikheter	19
3.3 Levekår	21
3.4 Fattigdom.....	23
3.4.1 Økonomiske levekår	23
3.4.2 Fattigdom i den moderne tid	24
3.4.3 Økonomien i fattigdommen	26
3.4.4 Fattige i Norge: Omfang	27
3.4.5 Fattigdom og hverdagsliv med fokus på barn og unge	29
3.5 Helse	35

3.5.1	Innledning.....	35
3.5.2	Om helsebegrepet.....	36
3.5.3	Sosiale ulikheter i helse.....	37
3.5.4	Sosiale ulikheter i helse under oppvekst.....	39
3.5.5	Helse i barndom og dets påvirkning på livskvalitet som voksen	41
3.6	Utdanning	43
3.6.1	Innledning.....	43
3.6.2	Sosiale ulikheter i utdanning: Hvem faller utenfor? .	44
3.6.3	Kort gjennomgang av forskningsrapport knyttet til sosiale likheter i utdanning.....	50
3.7	Hva viser erfaringsdataene om sosiale ulikheter? – en gjennomgang av fokusgruppeintervjuet	52
3.8	Kort om barna i barnevernet, rus og psykiske lidelser	55
3.9	Særskilt om etniske minoriteter	57
3.9.1	Barn med minoritetsbakgrunn og økonomisk utsatthet	60
4.	Humanitære utfordringer i oppvekst - drøfting.....	61
4.1	Innledning.....	61
4.2	Økonomi og eksklusjon	61
4.2.1	Økonomi: Er det prisen som ekskluderer fattige fra deltagelse?	64
4.2.2	Fattige - ekskludert fra hva?	66

4.3	Helse	68
4.3.1	Sosiale ulikheter i helse under oppvekst og videre kunnskapsbehov.....	70
4.4	Utdanning	71
4.5	Reproduksjon av sosiale ulikheter	73
4.6	Etniske minoriteter: Lære – ikke bære?	77
5.	Hvilken betydning bør denne kunnskapen få?	79
5.1	Innledning.....	79
5.2	Kunnskapens betydning for forvaltning og fag.....	80
5.3	Kunnskapens betydning for frivilligheten generelt og Røde Kors spesielt	83
5.3.1	Innledning.....	83
5.3.2	Økonomi	85
5.3.3	Helse.....	87
5.3.4	Utdanning	88
5.3.5	Barnevernet.....	90
6.	Avsluttende betraktninger.....	91
	Litteratur	95

Sammendrag

Rapporten tar for seg sosiale ulikheter i oppvekst, med fokus på økonomi, helse og utdanning. Hensikten med rapporten er å peke på hvilke utfordringer vi står overfor i Norge i dag når det gjelder barn og unges oppvekstsituasjon der vi særlig er opptatt av inklusjon og eksklusjon. Rapporten viser at vi finner systematiske sosiale ulikheter i oppvekst der det er den samme gruppe barn og unge som er utsatt på områdene vi har studert. Vi finner at barn og unge som bor i familier med lav sosioøkonomisk posisjon, i langt større grad enn andre barn erfarer opphopning av negative livshendelser. De ulike livshendelser påvirker hverandre negativt. For eksempel vil et barn som bor i en familie der foreldrene mottar offentlig inntektssikring og ikke er i lønnet arbeid, være langt mer fattigdomsutsatt enn andre barn. Dette øker risikoen for dårlige boforhold. De samme barna vil også oppleve langt større helseproblemer hos foreldrene enn andre barn. Dette kan igjen påvirke barnets egen helse, som i sin tur kan virke inn på barnets skolegang.

Forklaringene på denne ulikheten er sammensatt, men det kan se ut til at sosiale forklaringer er fremtredende. Sosiale ulikheter i et samfunn omhandler også verdier, menneskesyn og samfunnssyn. Vår vurdering er at dette samlede sosioøkonomiske ulikhetsbilde i oppvekst utgjør vår tids største humanitære utfordring i Norge. Denne kunnskapen er av betydning både for fag, politikk og frivillige/humanitære organisasjoner.

Barn og unge har ikke tid til å vente. Oppvekst skjer her og nå. Vi må derfor være utålmodige og forvente at ambisjonen om å redusere sosia-

le ulikheter og fremming av det inkluderende fellesskap skal gjelde for alle, her og nå.

Vi vil peke på følgende fem utfordringer som sentralt i arbeidet med å reduserer sosiale ulikheter i oppvekst knyttet til økonomi, helse og utdanning:

1. Barn og unge må sikres grunnleggende rettigheter knyttet til forsvarlig levekår. Dette dreier seg blant annet om foresattes inntekt og bosituasjon. Vi etterlyser en felles normativ og helhetlig praksis overfor foreldre og barn i dette arbeidet.
2. Barn og unge på sikres like muligheter til aktiv fritid. Ekskludering fra fritidsaktiviteter fører til ekskludering og marginalisering. Det kan også påvirke barn og unges læringskapasitet. Derfor er det nødvendig at fritidsaktiviteter er gratis, slik at de blir tilgjengelig for alle barn og unge.
3. Barn og unge må sikres grunnleggende rettigheter knyttet til helse. Dette henger sammen med tilgang til helsetjenester og om å bedre foreldrenes helsetilstand. Helsetilstand er nært forbundet med tilgang til utdanning og arbeid. Derfor må økonomi, utdanning og helse sees som en helhetlig oppgave.
4. Barn og unge må sikres like muligheter til å gjennomføre utdanning. Dette arbeidet må starte i førskole- og grunnskolealder. Tilgang til helsebringende kosthold, fysisk aktivitet, pedagogisk veiledning, samt arenaer for mestring i og utenfor skoletiden, er sentralt.
5. Barn og unge må sikres mulighet for opplevelse av anerkjennelse og mestring. Dette styrker selvbildet og påvirker utdannings-

løp og helse. Fagutøveres kontakt med barn og unge bør derfor i større grad fokusere på talenter, ressurser, medvirkning, mestring og aksept. Dette er et ansvar for alle fagfolk som er i kontakt med barn, unge og deres foreldre.

1. Innledning

Røde Kors er en av de største humanitære organisasjonene i Norge. Deres arbeid er omfattende i både inn- og utland. Røde Kors arbeider kontinuerlig for å heve kunnskapsnivået i egen organisasjon. Denne rapporten er et ledd i å øke kunnskapen på oppvekstområdet innenfor sosiale ulikheter i oppvekst, med fokus på økonomi, helse og utdanning. Det er også andre oppvekstområder som er sentrale når det gjelder humanitære utfordringer i vår tid. Dette er etniske minoriteters situasjon, barnevern, rus, og psykiske lidelser. Innenfor disse områdene har frivilligheten lange tradisjoner, både som pådrivere til utvikling av nye tiltak og tilbud og som korrektiv og medspiller til etablerte ordninger. Det frivillige arbeidet på dette området omhandler også bidrag til politikkkutforming og som et supplement til det faglige arbeidet.

I dag kan vi se en økende interesse fra det offentlige for at frivillige organisasjoner igjen skal tre inn på velferdsarenaen. Det ligger et tydelig signal om heving av frivillige organisasjoners rolle i ulike offentlige dokumenter de senere årene. På den ene siden tildeles organisasjonene en supplerende rolle i forhold til det offentlige gir, på den andre siden legges det vekt på å samordne det offentlige og det frivillige tilbudet. Spørsmålet er hva frivilligheten kan og bør være, i en samtid der behovene ser ut til å øke. I rapporten drøfter vi dette i lys av sosiale ulikheter i oppvekst, og avslutter med en kortfattet analyse av hva denne kunnskapen bør bety, og for hvem.

Røde Kors sin ambisjon med rapporten er også å benytte denne som et plandokument i Røde Kors sitt strategiske, praktiske og politiske virke. Dernest skal rapporten utgjøre grunnlaget for det humanitære forum som skal avholdes første kvartal 2011. Rapporten skal også ses i sammenheng med at EU utpekte 2010 til det europeiske året for bekjempelse av fattigdom og eksklusjon. Et av de tematiske hovedfokusområdene for året i Norge var ”inkludering av utsatte barn og unge.” I den forbindelse mottok Røde Kors støtte fra Arbeidsdepartementet til å avholde et humanitært forum som relaterer seg til temaet.

Sosiale ulikheter i oppvekst som samlet temaområde, med fokus på sentrale levekårsdimensjoner som økonomi, helse og utdanning, har vi ikke funnet i litteraturgjennomgangen. Dette kan tyde på at en slik oversikt tidligere ikke er utarbeidet. Rammer og ressurser for arbeidet med denne rapporten har kun tillatt at vi gir et oversiktsbilde, herunder trekker frem områder der forskningen også er mangelfull. Til tross for dette, tar vi til orde for at kunnskapen på området er tilstrekkelig til å handle aktivt i arbeidet med å redusere sosiale ulikheter i oppvekst.

Forfatteren er ansvarlig for rapportens innhold og form. Når språkformen ”vi” og ”vår vurdering” anvendes, er det forfatteren det henvises til.

2. Tema, metode, data

2.1 Tema

Rapporten skal belyse sosiale ulikheter i oppvekst der økonomi, helse og utdanning skal ha hovedfokus. Hensikten er både å belyse om og på hvilken måte disse områdene påvirker hverandre. Dernest hvordan sosial inkludering i tidlig alder vil redusere risikoen for sosial ekskludering i senere alder.

2.2 Metode

Kunnskapsgjennomgangen er delt inn i tre ledd:

- a) Litteraturgjennomgang, herunder bruk av nettressurser på området.
- b) Fokusgruppeintervju med ansatte i Røde Kors.
- c) Løpende dialog med kompetansepersoner på området i Røde Kors sentralt.

2.3 Data

2.3.1 Litteraturgjennomgang

Hovedformålet med denne delen av studien var å skaffe oversikt over nyere, sentrale kunnskapsoppsummeringer av norsk forskning som kunne belyse sosiale ulikheter i oppvekst med fokus på økonomi, helse og utdanning. Vi har gjennomført litteratursøk i sentrale databaser som forsk.dok, bibsys, tidsskrifter, samt alle relevante forskningsinstitutters publikasjonsdatabase (se referanseliste). Vi har også søkt etter nyere kunnskapsgjennomganger på hvert enkelt område (se referanseliste).

2.3.2 Kvalitative data

I denne delen av studien har vi innhentet erfaringsdata fra ansatte i Røde Kors. Vi gjennomførte fokusgruppeintervju med syv ansatte fra forskjellige deler av Røde Kors organisasjonen, og fra ulike deler av landet. Informantene kom fra Oslo, Troms, Hordaland, Rogaland og fra Røde Kors sentralt. Informantene representerte Røde Kors' ulike ledd i organisasjonen. To informanter som var ansatt i Røde Kors sentralt, var knyttet til områdene voldforebyggende arbeid og oppvekst. Derne st var det to regionale representanter som hadde ansvarsområder innenfor koordinering, utvikling og veiledning av lokalkontorer og frivillige. En informant representerte en storby og hadde ansvarsområde knyttet til oppfølging av frivillige og ansatte. To informanter representerte felt - erfaringer direkte gjennom å være ansatt på ressursentre for

ungdom, der arbeidet blant annet går ut på og være samtalepartnere, samt veilede og støtte ungdom som bruker senteret.

Hensikten med denne delen av studien, var å få tilgang til feltefaringer. Dette som et ledd i å beskrive hva som oppleves som aktuelle temaer innenfor barn og unge under oppvekst. Erfaringsdata gir unik innsikt i samtidens temaer. Sagt på en annen måte gir erfaringsdata tilgang til nåtidens temaer, nåtidens spørsmål og derved også det som blir den nære fremtidens utfordringer. Erfaringsdata er data som er mulig å registrere før vi kan gjenfinne dette i statistiske data og analyser. Spørreundersøkelser gir også tilgang på nåtidsdata, men det gir ikke mulighet for utveksling og utforskning, slik blant annet intervjuer gjør.

Vi benyttet en semistrukturert intervjuguide som kjennetegnes av at temaene er forhåndsbestemt, men at intervjuguiden inneholder åpne spørsmål der informantene kunne snakke relativt fritt ut fra temaene i guiden og selv kunne introdusere nye temaer om deres erfaring tilsa det.

3. Humanitære utfordringer i oppvekst

3.1 Innledning

Dette kapitlet er først og fremst en redegjørelse over nyere kunnskap knyttet til temaet sosiale ulikheter oppvekst med fokus på økonomi, helse og utdanning. Vi starter med å redegjøre for sosiale ulikheter som samfunnsfenomen. Dernest gjennomgår vi begrepet levekår, før vi går nærmere inn på økonomiske levekår og inntektsulikhet, der vi fokuserer på fattigdom. Dette etterfølges av en gjennomgang av sosiale ulikheter i helse, før vi tar for oss sosiale ulikheter i utdanning.

3.2 Sosiale ulikheter

Norge er en velferdsstat. Det innebærer blant annet at en skal forsøke å hindre at det oppstår for store sosiale ulikheter i samfunnet. Hva er det som skaper sosiale skiller i et samfunn? Er det avhengig av kjønn, den sosiale bakgrunnen eller er det andre forklaringer? Bildet er selvsagt sammensatt. Studier viser at fordelingen av goder og byrder er systematisk ulikt fordelt i befolkningen. De som har den samme mengden av goder og byrder, sier vi utgjør et sosialt lag i samfunnet. Vi har altså et sosialt lagdelt samfunn. Enkelte mener ulikhetene er så store at vi bør snakke om et klassesdelt samfunn. Samtidig vet vi at det er mulig å for-

flytte seg fra et sosialt lag til et annet i det norske samfunnet. Dette kalles sosial mobilitet.

Når vi snakker om ulikhet, er det en betegnelse for hvordan inntekt, utdanning, eiendom osv. fordeler belønninger og livsmuligheter ulikt. Årsakene til ulikhet kan vi hovedsakelig betrakte gjennom enten individperspektiv (mikroperspektiv) eller samfunnsbestemt perspektiv (makroperspektiv). Samtidig kan vi bruke teorier med utgangspunkt i harmoniperspektivet eller konfliktperspektivet. Når vi skal analysere ulikhet i et samfunn, er det to viktige begreper: *lagdeling* og *klasse*. Begrepet lagdeling har sine røtter hos Weber, mens klassebegrepet er knyttet til Marx.

En klasseanalyse fokuserer først og fremst på forholdet mellom grupper i samfunnet. Hva er årsaken til at noen grupper har det bedre og er rikere enn andre? Lagdelingsanalyser ser mer på hva som er de faktiske ulikhetene, og er ikke så opptatt av årsakene til ulikheten.

Av St.meld. nr. 16 (2002-2003) *Resept for et sunnere Norge*, fremgår at sosiale helseforskjeller følger tydelige sosiale mønstre og at dette ikke kan tilskrives enkeltindividet. Det vises videre til at det for et demokratisk samfunn bør være en selvfølge å forsøke å påvirke vilkårene som skaper sosiale helseforskjeller, og at det er et rettferdighetsproblem når mennesker med lav sosial status, få goder og få ressurser i tillegg er mer belastet med smerte, sykdom, nedsatt funksjonsevne og forkortet levealder.

Den sosiale ulikheten er altså systematisk – og ikke tilfeldig. Barn og unge som vokser opp i familier med lav sosial status, få goder, lav tilgang på ressurser og med flere helsebelastninger enn befolkningen for øvrig, møter derved langt flere utfordringer i sin oppvekst enn andre

barn. I sin tur kan dette redusere sjansene for sosial mobilitet. Slik reproduseres sosiale ulikheter. I det videre skal vi gå nærmere inn på områdene økonomi, helse og utdanning. Vi starter med å redegjøre for levekårsbegrepet.

3.3 Levekår

Levekår sier noe om hvordan vi har det, og hva som er viktig for vår velferd. Hvilke områder som blir vektlagt, og hva som oppfattes som gode og dårlige levekår, vil variere over tid og mellom ulike kulturer. Levekår er med andre ord et normativt begrep. (St.meld. nr. 50 (1998–1999) - Utjamningsmeldinga).

Foruten inntekt har norske og nordiske studier av levekår tatt utgangspunkt i en rekke sider ved livet til enkeltindivider som kan måles kvantitativt, som tilknytning til arbeidsliv, helsetilstand og boligforhold. Den nordiske tilnærmingen legger vekt på at *leveskår* er påvirket av ressurser som individene kan bruke til å styre livene sine, og innbefatter derfor også begrepet *livskvalitet*. Livskvalitet er et subjektivt fenomen, og i studier av livskvalitet blir det særlig lagt vekt på den enkeltes opplevelse av sin situasjon. Livskvalitet er da ofte sosialpsykologisk utfallsmål som gir et mål på for eksempel psykisk tilstand, velvære, lykke eller fravær av onder. Studie av levekår kan derfor ikke alene være en studie i ”hvordan man har det”, men også ”hvordan man tar det” og ”hva man gjør med det” (Fyhn og Dahl 2000, Fyhn m.fl. (red.) 2007, Gustavsen Tvetene 2001)

Levekår angir, i tillegg til å være et utfallsmål, hvilke og hvor store ressurser man har tilgjengelig, og det antas at de fleste vil benytte disse

ressursene på en måte som gir dem best uttelling. Levekår brukes for å oppnå velferd på ulike områder (markeder/arenaer) som man har tilgang til.

Gode levekår indikerer at man har muligheten til å leve et godt liv. Det gir frihet. Dårlige levekår gir ufrihet med hensyn til å velge å skaffe seg velferdsgoder. Det kan derfor antas at dårlige levekår gir lav livskvalitet.

De ulike komponentene antas å kunne påvirke hverandre, for eksempel utdanning og arbeid, arbeid og inntekt osv. Levekår skapes som et resultat av ressurser, seleksjon til ulike arenaer og den fordelingen som foregår på de enkelte arenaene. En ressurs som utdanning kan for eksempel realiseres på arenaen arbeidsmarkedet. Arbeidsmarkedet reguleres av ulike seleksjonsmekanismer, der for eksempel dårlig helse kan innebære at noen ikke får adgang. Normer eller tradisjoner kan også føre til at enkelte grupper foretrekkes framfor andre, for eksempel at menn favoriseres eller at yngre foretrekkes framfor eldre. Deltakelse på arbeidsarenaer kan igjen bidra til bedre levekår gjennom for eksempel sosiale relasjoner, bedre helse og inntekt.

Studier av levekår har vist at det eksisterer en sosioøkonomisk skjevfordeling av helse, utdanning, deltakelse i fritidsaktiviteter og politisk aktivitet i befolkningen, og en slik skjevfordeling kan forklares med tilknytning til arbeidslivet og husholdets økonomi. I tillegg er godene systematisk ulikt fordelt, dvs. at vi ser en opphopning av både goder og belastninger. Dette betyr at de som har lav inntekt gjerne også har lav formue, dårligere helse, dårlige boforhold og flere ulemper i arbeidsliv-

vet, samt lav utdanning¹. Videre finner vi betydelige forskjeller i fordeling av utdanning mellom ulike sosiale lag. Dette forholdet er påvist i både norsk og internasjonal utdanningsforskning. Når elevens sosiale bakgrunn påvirker sjansene til utdanning, vil dette forsterkes senere i livet ved at utdanning resulterer i ulik andel av samfunnsprivilegiene²

3.4 Fattigdom

3.4.1 Økonomiske levekår

At menneskers velferd historisk sett i høy grad påvirkes av økonomiske forhold, er godt dokumentert. Eksempler på dette er bedring av boforhold, sanitærforhold og tilstrekkelig med riktig sammensatt mat, som har gitt bedre helseforhold og høyere levestandard. Det er også kjent at den private økonomien har en rekke viktige funksjoner for menneskets velferd i dagens samfunn. Den kan stabilisere og opprettholde en etablert livsstil, den legger premisser for den sosiale omgangsform og er den allmenne verdimåler i vårt samfunn.

¹ St.meld. nr. 20 (2006 - 2007) *Nasjonal strategi for å utjevne sosiale helseforskjeller*; St. meld. nr. 6 (2002-2003) *Tiltaksplan mot fattigdom*, St.meld. nr. 16 (2006-2007) og *ingen sto igjen. Tidlig innsats for livslang læring*.

² St.meld. nr. 16 (2006-2007) og *ingen sto igjen. Tidlig innsats for livslang læring*.

Endringer i inntekt er således den beste indikatoren på i hvilken grad husholdene endrer sine valgmuligheter som forbrukere og til å skaffe seg den velferden de ønsker. Fyhn og Dahl (2000) peker på at sammenhengen mellom inntekt og andre levekårstyper ikke er gitt, men at man kan sette som en sentral hypotese og forutsetning at inntekt er den mest sentrale variabelen når man skal studere forskjeller i levekår. Videre framhever de at inntekt er et mål på valgmuligheter man har, og hva slags liv man kan velge å leve. Inntekt er et objektivt mål som gir grunnlag for å sammenligne individer og grupper, og inntekten er politisk relevant ved at den kan manipuleres ved endring av politikk.

Den arenaen som er viktigste kilde for de økonomiske levekårene til et hushold, er medlemmenes tilknytning til arbeidsmarkedet. Vi har imidlertid velferdsordninger som skal kompensere for tapt arbeidsinntekt gjennom trykkesystemet og andre overføringer. Disse ordningene skal sikre at man kan opprettholde en viss livsstandard, selv ved helt eller delvis bortfall av arbeidsinntekt. Offentlige overføringer er derfor en viktig komponent innen økonomiske levekår. Det kan i tillegg forventes at det i perioder med alvorlig sykdom for mange personer/hushold vil forekomme private overføringer av penger, varer eller tjenester fra slekt og eventuelt venner og fra private og kollektive forsikringsordninger.

3.4.2 Fattigdom i den moderne tid

Fram til midten av 1990-tallet var det lite forskning om fattigdom i Norge. Det var bare noen få forskningsartikler og bøker som omhandlet fattigdom i det norske samfunnet (Seim 2006). Rapporten *Fattigdom i en Velstandskommune* av Gro Guttormsen og Cecilie Høigård

fra 1973 var et unntak som vakte stor oppmerksomhet. Det samme var Steinar Stjernøs bok *Den moderne fattigdommen* fra 1985. Begrepet fattigdom var på den tiden nesten totalt fraværende i politisk diskurs og i forskning, og det var få samfunnsforskere som stilte spørsmål ved om det fantes fattigdom i det norske samfunnet. I en oversikt over forskning om fattigdom i de nordiske land i 1996, skrev forfatterne at det var en vanlig oppfatning i de nordiske landene på 1960 og 1970 tallet at kampen mot fattigdom var vunnet ut fra en forståelse av fattigdom som et absolutt og ikke relativt begrep (Halleröd, Heikkilä, Mäntysaari, Ritakallio og Nyman 1996:328, etter Seim 2006).

Introduksjon av begrepet relativ fattigdom førte til en ny tradisjon av fattigdomsforskning. I Sverige, Danmark og Finland ble fattigdom ”gjenoppdaget” rundt 1980-tallet, men i Norge kom interessen for fattigdomsforskning senere, først i siste halvdel av 1990-tallet (Stolanski og Gustavsen Tvetene 2005, Harsløf, Ivan og Seim, Sissel (red.) 2008, Seim, Sissel 2006). Økt forskning om fattigdom var et ledd i regjeringen Bondeviks innsats for å bekjempe fattigdom etter stortingsvalget i 2001. Vi har etter dette både fått frem oversikter på omfang av fattigdom i Norge etter ulike målemetoder (Fløtten (red.) 2009), og hvordan fattige selv opplever sin situasjon (Underlid 2005). Barnefattigdom som fenomen i det norske samfunn ble også viet stor oppmerksomhet fra 2001, og vi har nå også forskning på barnefattigdommens omfang (Ytrehus 2004, Nadim, Marjan og Nielsen, Roy A 2009, og studier som viser hvordan norske barn selv erfarer og opplever det å være fattig barn i det norske samfunn (Gustavsen Tvetene 2001, Stolanski og Gustavsen Tvetene 2005, Hjelmtveit 2004, Sandbæk (red.) 2008). Dette er nærmere omtalt i punkt 3.4.5.

3.4.3 Økonomien i fattigdommen

Det er vanlig å benytte medianinntekten som mål på inntekt. Medianinntekten er et mer robust mål enn gjennomsnittet, i den forstand at det ikke påvirkes av svært høye eller lave inntekter. I 2006 var medianinntekten for alle husholdninger 339 000 kroner etter skatt. Inntekten varierer mellom ulike husholdningstyper. For eksempel var inntekten for aleneboende 198 000 kroner, mens den var 544 000 kroner for par med barn i alderen 0-17 år. Vi finner også at inntektene varierer mellom fylkene.

Etter vår vurdering er det en interessant observasjon at økonomien i fattigdommen ser ut til å ha fått så vidt lite, konkret oppmerksomhet i både fag, forskning og politikk. Det kan se ut til at det fremdeles råder en oppfatning om at fattige ”egentlig” har disponeringsutfordringer, problemer på andre områder som påvirker utgiftsnivået (f. eks. rus, psykiske lidelser), eller at det dreier seg om at vi generelt har så høy levestandard i Norge at fattigdom blir en nokså meningsløs betegnelse.

I antologien ”Barnefattigdom” drøftes hva fattigdom er og hvilke forbruksområder vi må kunne anse som nødvendige og vanlige (Fløtten (red.) 2009). Allerede i 1991 påpekte Gustavsen dette forholdet, blant annet som et resultat av en sammenlikning av Statens Institutt For Forbruksforskning (SIFO) ”Et standardbudsjett for forbruksutgifter” med sosialhjelpsnivået i en bykommune. Borgeraas, som i flere år var leder for utviklingen av ”Et Standardbudsjett for forbruksutgifter”, har også i ulike arbeider drøftet økonomiske dimensjoner knyttet til livsopphold og fattigdom (Borgeraas 2001, 2002, 2006). Oppedal (2008 – 1 og 2008 2) har vært opptatt av rettighetsperspektivet og materielle for-

hold, og viser til at Barnekonvensjonen regulerer barns rettigheter på dette området. Han konkluderte i gjennomgangen av forholdet mellom Statlige veiledende stønadssatser til sosialhjelp og barnekonvensjonens artikkel 27, at barn som bor i familier som over tid lever på nivået tilsvarende disse stønadssatsene, står i fare for ikke å få oppfylt sine rettigheter etter barnekonvensjonens artikkel 27.

Både norske og svenske studier viser at det i disse to velferdsstatene finnes barn som lever under forhold som bryter med rettigheter etter kravene i artikkel 27, dvs. mat, klær og boligforhold (Harju og Thoröd 2010). I en nyere (2010) pilotstudie av arbeidet med bekjempelse av barnefattigdom i Drammen kommune, viser at flere familier har svært dårlige materielle levekår. Barna sover på dårlige madrasser, mødre har verken senger eller madrasser (sover på sofa), hvitevarer er delvis gamle og ubrukelige og det er lite møbler i bopelen generelt. Det er dårlig med undertøy for barn og foreldre, det er lite klær og de er delvis slitt (især for voksne), utstyr og fritidsaktiviteter er enten fraværende eller forekommer i liten grad. I flere av familiene er det heller ikke PC i hjemmene, hvilket er en stor belastning, især for tenåringer (Gustavsen m.fl. 2010). Dette viser at økonomien i fattigdommen er tungt tilstede i familier som over tid har hatt dårlig økonomi.

3.4.4 Fattige i Norge: Omfang

Når vi ser på inntekten som et mål på velferd, er det som regel den nedre delen av inntektsskalaen som er interessant, altså hvor stor andel som befinner seg i gruppen med lav inntekt. Lav inntekt kan enten defineres som 50 prosent eller 60 prosent av medianinntekten i landet. Regjeringens fattigdomsmål baserer seg på en definisjon av fattigdom

på en 50 prosents grense, mens EU opererer med en grense som baserer seg på 60 prosent av medianinntekten.

Hvor mange som faller inn under grensen for lavinntekt, bestemmes langt på vei av om vi tar med studenter eller ikke. Tar vi utgangspunkt i 50 prosent, vil andelen på nasjonalt nivå variere mellom 5 prosent og 6 prosent, avhengig av om vi tar med studenter eller ikke. En stor del av disse vil nemlig i løpet av utdanningen falle inn under definisjonen av fattige. Siden dette vil være en midlertidig tilstand, kan det imidlertid være grunn til å ta disse ut av statistikken.

Tall fremlagt i september 2009, viser at stadig flere barn lever i fattigdom i Norge³. Antall barnefattige som lever i hushold der registrert inntekt er under 60 prosent av medianen, økte i perioden 2000 - 2006 fra 50 000 til 85 000. Vi har altså hatt en økning av antall fattige i en periode der skiftende regjeringer har hatt ambisjoner om å redusere og fjerne fattigdommen. Tallene sier imidlertid ikke noe om hvorvidt tiltak som er iverksatt har gitt fattige tilgang til flere arenaer gjennom bl.a. gratis fritidsaktiviteter for barn. Denne type tiltak kan i noen grad kompensere for dårlig økonomi i husholdet. Tallene viser imidlertid at fattigdommen er økende. Dette kan også tyde på at den sosiale ulikheten er økende i det norske samfunn.

³ Marjan Nadim og Roy A. Nielsen 2009 *Barnefattigdom i Norge Omfang, utvikling og geografisk variasjon*.

<http://www.fafo.no/pub/rapp/20128/index.html>

3.4.5 Fattigdom og hverdagsliv med fokus på barn og unge

Inklusjon og eksklusjon

Forskning på fattigdom i Norge viser at fattige barn og unge deltar på tilbud og aktiviteter som koster penger i mindre grad enn andre barn og unge (Sandbæk (red.) m. fl. 2008). Barn og unge rapporterer også at de unnlater å spørre foreldrene om penger til deltagelse fordi de vet at familien har dårlig råd (Gustavsen Tvetene 2001, Hjelmtveit 2004 og 2008, Gustavsen 2009, Sandbæk (red.) 2008).

Hjelmtveits studie viser også at barn og unge som lever i fattigdomsutsatte familier, føler seg utenfor et fellesskap de oppfatter at andre kan være med på (Hjelmtveit 2004 og 2008). Hjelmtveit viser også til at informantene i hans materiale uttrykte stor frustrasjon over familiens dårlige økonomi. Gustavsen (2001) fant det samme i sin undersøkelse:

Jeg kunne ikke være med på kino, bading og andre sanne ting.
Det koster jo penger å komme inn i skibakker og å dra på fjellet og sånt, nei det har vi aldri gjort.

Studier viser også at barn og unge som bor i fattige familier og som kunne ønske seg mulighet til å delta i ulike aktiviteter, ikke vil fremsette dette som et ønske verken overfor foreldre eller andre. Undersøkelsene viser at barn og unge som lever i fattigdom ikke vil utsette sine foreldre for de påkjenninger det innebærer for foreldrene alltid å si nei. De vil heller ikke utsette seg selv for å ønske seg noe de har erfaring med ikke kan gjennomføres. De lærer seg å dempe forventninger, de

lærer seg å leve med å ha mindre og delta mindre enn andre barn (Harju 2008, Stolanowski og Gustavsen Tvetene 2005). Barn og unge som bor i fattigdomsutsatte familier, ser også ut til å bevisst unngå å utsette seg selv for å bli marginalisert i vennegjengen og trekker seg av den grunn tilbake. Ridge (2002) fant, i likhet med Gustavsen (2001), at fattige barn og unge søker hen til andre barn og unge som er i en liknende situasjon som dem selv, for å unngå å føle seg annerledes. Dette er en naturlig og adekvat reaksjon gitt deres situasjon.

Et annet forhold er knyttet til foreldrenes situasjon. Forskning har vist at fattige voksne er utsatt for selvbilreduksjon, tap av selvtillit og redusert tro på egne evner og ressurser (Underlid 2005). Mange fattigdomsutsatte voksne er også personer med helseplager. Det er grunn til å tro at denne helsesituasjonen, kombinert med det faktum at økonomien ikke strekker til, reduserer deres kapasitet og styrke knyttet til blant annet å ta initiativ i forhold til barns aktiviteter.

Telemarksforskning fant i en nyere undersøkelse funnet tilsvarende i en pilotstudie blant fattige familier, der foreldrene gir uttrykk for stor bekymring, fortvilelse og frustrasjon over ikke å være i stand til å gi barna mulighet til å delta på fritidsaktiviteter (Gustavsen m.fl. 2010).

En studie av kulturskolebruk og inntektsklasser, viste at barn fra lavere inntektsklasser sjeldnere benyttet kulturskoletilbudet enn barn fra middel- og høyklasse. Materialet tyder på at dette først og fremst kan forklares med pris på tilbudet (Gustavsen og Hjelmbrække 2009). En rekke empiriske studier viser også at idretts- og friluftslivstilbudet ikke på langt nær er for alle. For så vel friluftsliv som idrett gjelder at deltakelsen i nær sagt alle aktiviteter er høyest blant barn og ungdom fra ressurssterke familier. Også det markerte frafallet i skolen har en sosial

dimensjon (Synovate 2009). Det er ulike forklaringer på dette, og økonomiske forhold er en dimensjon. Normer og regler, og seleksjonsmekanismer knyttet til dette, er en annen dimensjon. Denne seleksjonsprosessen medfører blant annet at fattige barn i mindre grad enn andre barn, deltar i idretts- og friluftsliv. Tilsvarende finner vi for fattige voksne.

Hjelmtveit (2004) oppsummerer sin studie på følgende måte:

Savnet av selve de materielle godene og aktivitetene innebærer altså samtidig en opplevelse av sosial deprivasjon. Det å ikke ha ting og ikke kunne gjøre ting har samtidig en tilleggsdimensjon som handler om sosial rangering.

Tilsvarende funn finner vi bla i skandinavisk og engelsk forskning på området (Harju 2008, Ridge 2002).

Undersøkelser viser også at fattige foreldre prioriterer barna, og forsøker å skjerme dem fra fattigdommens konsekvenser. Men der fattigdommen opptrer over tid, er det ikke mulig å unngå at barn og unge rammes (Sandbæk (red.) 2008).

Samlet viser studier av barnefattigdom i Norge at barn og unge som lever i fattigdom opplever at de ikke kan delta på lik linje med de fleste andre. De opplever å være utenfor det alminnelige felleskap, de føler seg ekskludert. Dette er først og fremst barn og unge som lever i familier som over tid har hatt svært dårlig økonomi.

Statistisk sentralbyrå (SSB) viser til i sin oppsummering av sosiale indikatorer i 2010, at ett av de mest entydige negative utviklingstrekkene er økningen av andelen barn som tilhører lavinntektsgruppen. Dette skyldes delvis endringer i befolkningssammensetningen (flere innvandrere),

men også at flere av stønadene som er viktige for barn i lavinntektsgruppen, særlig barnetrygden, har blitt mindre. Andre negative utviklingstrekk er større inntekts- og formuesulikhet, samt at enkelte grupper som fra før hadde relativt lav inntekt, har sakkert akterut i inntektsutviklingen. Dette gjelder framfor alt yngre aleneboende. SSB viser videre til at holdningsundersøkelser tyder på at det store flertallet av befolkningen ser på øke inntekts- og formuesforskjeller som et problem (Hellevik 2008)⁴.

Skammen

Fattigdom er et ladet begrep. Det gir sterke assosiasjoner til nød, utarming og død. Dette kan være noe av forklaringen på hvorfor det har vært, og er, problematisk for mange å anvende begrepet om norske forhold. Vi skal faktisk flere hundre år tilbake i tid for å finne at fattigdom ikke alene var forbundet med nød, men også med skam og vanære. Adam Smith formulerte dette omtrent slik for drøyt 230 år siden:

En linskjorte ... er, strengt tatt, ikke en livsnødvendighet. Jeg antar at grekerne og romerne levde veldig komfortabelt selv om de ikke hadde lintøy. Men i størstedelen av Europa i dag vil en troverdig dagarbeider skjemmes over å opptre i offentligheten uten en linskjorte, siden en slik mangel kan antas å skyldes den skammelige grad av fattigdom som ingen kan falle under uten å

⁴ <http://www.ssb.no/samfunnsspeilet/>

vise ekstremt dårlig framferd. (Smith, 1776, Book 5, Chapter 2
(fritt oversatt av artikkelforfatteren⁵))

Skammen over å være fattig finner vi også i vår tid, og er blant annet omhandlet i Harjus (2008) dr. arbeid om fattige barn i Sverige. Hun fant at en felles erfaring i forhold til barna som opplever begrensninger når det gjelder sosial delaktighet, er at barna uttrykker en følelse av skam og redsel for ikke å passe inn og for å være annerledes. For å unngå disse følelsene og denne redselen, arbeider både barn og foreldre aktivt med å minske gapet til andre barn. Foreldre prioriterer barna fremfor seg selv (Harju 2008, Sandbæk m.fl. 2008). I følge Harju (2008) innebærer det å leve med knapp økonomi om kontinuerlig forebyggende arbeide, for å unngå opplevelsen av skam og utestengning, dernest for å kunne fremstille seg slik man ønsker.

Forskning på fattige voksne viser tilsvarende funn. Underlid (2005) fant at fattigdom er sterkt forbundet med vanære og devaluering. Barn og unges opplevelse av skam er også noe beskrevet i norsk forskning (Gustavsen 2009). Dette knytter seg bl.a. til at fattige barn og unge gruer seg til å komme tilbake til skolen etter ferie, fordi de ikke har feriefortellinger å legge frem i klassen. Skammen over fravær av opplevelser, deltagelse og mangel på utstyr er også områder barn og unge rapporterer om. Skam over dårlige boliger et annet område. Barn og unge rapporterer at de synes det er flaut å ta med seg venner hjem fordi de bor dårlig og ofte trangt. En informant i et pågående arbeid i en

5

(<http://www.vestavisen.com/article.php?story=20090427114131621&mode=print>, hentet fra SSB)

kommune, som delte rom og seng med sin mor fordi det kun var ett soverom i leiligheten, uttrykte sterk skamfølelse over situasjonen. Hun gråt da hun fortalte følgende:

Jeg tar aldri med venner hjem. Det er bare en venninne, hun som står meg aller, aller nærmest, som har vært her hjemme og sett hvordan vi har det, som har sett at jeg ikke har eget rom og må sove i samme seng som min mor. Det er så grusomt (Gustavsen m.fl. 2010).

Prosjektet ”Shame, social exclusion and the effectiveness of anti-poverty programmes: A study in seven countries”, har som mål å studere hvordan utformingen og implementeringa av velferdspolitikkk kan påvirke en mulig sammenheng mellom opplevelsen av fattigdom og skam. Bakgrunnen for prosjektet er å finne i Amartya Sens postulat, der fattigdom universelt er knytt til skam. Kunnskapen som kommer ut av dette prosjektet, kan medvirke til en bedre og mer kunnskapsbasert undervisning i hvordan vi kan møte brukere med respekt og unngå skadevirkninger⁶.

Noen vil hevde at det er en hensikt med skammen, fordi den kan bidra til at befolkningen etterstreber å unngå livssituasjoner og tilstander som er marginalisert og skambelagt. Gjennom dette reduserer vi omfanget av slike tilstander, som f.eks. fattigdom. Hvordan frykten for skammen påvirker folks handlinger, for eksempel på en måte som gjør at den enkelte ikke vil skille seg ut ”fra mengden”, er studert i en rekke arbeider.

⁶ Det britiske forskningsrådet (ESRC) støtter dette internasjonalt prosjekt om fattigdomsforskning der Høyskolen i Oslo, avdeling for samfunnsfag (SAM) ved professor Ivar Lødemel er partner.

Det som er viktig i denne sammenheng, når vi snakker om barn og unge, er at de i liten eller ingen grad er i stand til å påvirke levekårsdimensjoner som har sterk innflytelse på deres hverdagsliv og oppvekst, som for eksempel foreldrenes tilknytning til arbeidslivet og foreldrenes inntekt. Barn og unge er så og si uskyldige ofre for samfunnets holdninger til fattigdom. Hvordan slike holdninger påvirker deres selvbilde og selvtillitt, er lite studert. Etter vårt syn er dette avgjørende kunnskap når vi skal søke å forstå og forklare blant annet reproduksjonsmekanismer i det norske samfunn. Dette kommer vi nærmere tilbake til.

3.5 Helse

3.5.1 Innledning

Helse inngår som en av levekårskomponentene i levekårsstudier. Noen internasjonale sammenlikninger gjør sammenhengen mellom levekår og helse påtrengende tydelig. Mens en nyfødt jente i flere vestlige land kan forvente å bli over 80 år, må hennes medsøstre i et av de sørlige landene i Afrika regne med å leve 30 år kortere.

Helseforskjeller finner vi også i Norge. Selv om de fleste grupper i samfunnet har fått bedre helse i løpet av de siste 30 årene, er det slik at helsegevinsten har vært størst for dem som allerede hadde den beste helsen som er personer med lang utdanning, god inntekt og tilknytning til arbeidslivet.

Helsegevinstene har ikke økt like mye for dem med lav utdanning og inntekt. Derfor har forskjellene i helse økt, særlig de siste ti årene og det finnes nå en omfattende dokumentasjon på dette.

Hensikten med å trekke inn helseperspektivet i barndom, knytter seg blant annet til erkjennelsen av at helse er en grunnleggende verdi og en forutsetning for å kunne utvikle evner, talenter og for å kunne bruke mulighetsrommet i oppvekst. Redusert helse, der for eksempel oppvekst i fattigdom kan være en forklaring, bryter også med kjerneverdier i det norske samfunn om barns oppvekstvilkår. Helse i barndom som faktor som påvirker helse og muligheter i voksenlivet, er også en dimensjon som er viktig å studere. Dette også som ledd i å forstå hva som kan forklare reproduksjon av sosiale ulikheter. Vår erfaring så langt viser at det er foretatt lite på dette området i norsk og nordisk barnefattighedsforskning.

3.5.2 Om helsebegrepet

Helse er en grunnleggende verdi, og selve helsebegrepet er gjenstand for faglig og politisk diskusjon. Det helsebegrepet som lenge har preget blant annet arbeidshelseforskningen, gjør helse ensbetydende med "fravær av sykdom". Et utvidet helsebegrep knyttes til WHO's definisjon av helse som fullstendig fysisk, psykisk og sosialt velvære. Men det forekommer også tolkninger av helse som mestrings- og funksjonsevne og god livskvalitet. Denne forståelsen av helse synes å ha stor appell, og gir mange typer tiltak plass innenfor rammen av den forebyggende og behandlende virksomhet. Begrepet helsefremming henviser til den prosess som gjør folk i stand til å bedre og bevare sin helse. Dette henviser både til individuelle og strukturelle forhold, og har således også et poli-

tisk nedslagsfelt. Folkehelse har de senere årene fått mye oppmerksomhet, og folkehelseloven som ble vedtatt i 2010 har som formål å bidra til en samfunnsutvikling som fremmer folkehelse og motvirker sosiale helseforskjeller.

3.5.3 Sosiale ulikheter i helse

Det er godt dokumentert at vi finner sosial ulikhet i helse i Norge og at denne danner en sosioøkonomisk gradient. Helseforskjeller forekommer i alle aldersgrupper, gjelder for begge kjønn, er store uansett mål på sosial status og gjelder for mange ulike mål⁷. Det ser også ut til at dette har vedvart over tid, og at forskjellene er i ferd med å øke.

Fig 4: Helsegradienten (fra Gradientutfordringen)

⁷ Gradientutfordringen, St.meld. nr. 20 (2006 – 2007)



Det finnes også en stor mengde forskning, både nasjonalt og internasjonalt, som blant annet beskriver ulike psykososiale risikofaktorer for uhelse, som kan være knyttet til ulike statuseffekter av plassering i inntekthierarkiet (NOU 2009:10 Fordelingsutvalget).

Tallrike studier viser også at det er en sammenheng mellom inntekt og helse. Helsen i befolkningen blir gradvis bedre med økende inntekt. Studier tyder også på at det er en sammenheng mellom inntektsulikhet og samlet folkehelse blant annet vist gjennom at store økonomiske forskjeller gir negativt utslag på en rekke sosiale forhold i samfunnet. (Pickett Kate og Wilkinson Richard 2009). Disse negative utslagene av stor inntektsulikhet, forklares med at samfunnssamholdet forverres ved at tillitt, solidaritet og fellesskapsinteresse reduseres når vi får store ulikheter i befolkningen.

3.5.4 Sosiale ulikheter i helse under oppvekst

Norske barn og unge har gjennomgående god helse. Man ser likevel helseforskjeller knyttet til foreldrenes inntekt, utdanning og sivile status. Elstad (2008) påpeker imidlertid at den sosiale gradienten i helse ikke fremstår like tydelig i barndom som vi finner hos voksne. Han fremholder at forskningen gir et inkonsistent inntrykk, og at det ofte er små forskjeller som er funnet. En forklaring kan være at velferdsstatsordninger bidrar til utjevning i barnehelse. Universelle ordninger som helsestasjonsordninger, barnetrygd og skole kan bidra til å redusere effekten av foreldrenes sosioøkonomiske status. Elstad (2008) fant imidlertid at fattigdom over tid påvirket helsen negativt, primært knyttet til psykosomatiske plager og vekst (målt ved høyde). Elstads analyse av barn fra lavinntektsfamilier der kontrollutvalget besto av et tilfeldig uttrekk av barnefamilier i alle inntektskategorier (data fra 2006), viser blant annet at tid er en viktig variabel når vi skal forstå helsebelastninger knyttet til blant annet fattigdom. Psykosomatiske plager, herunder barns egenopplevelse av sin helsetilstand og kroppslig utvikling der lav vekst og fedme, var mer fremtredende i lavinnteksgruppen enn for kontrollutvalget.

En studie av barnehelse i Akershus, viste klare sammenhenger mellom barnas helse og atferd og foreldrenes utdanning og inntekt. Barn av foreldre med lengre utdanning og høyere inntekt har eksempelvis et høyere aktivitetsnivå og et sunnere og mer regelmessig kosthold enn barn av foreldre med kortere utdanning og lavere inntekt. I samme undersøkelse ble det også vist sammenhenger mellom sosioøkonomisk bakgrunn og forhold som trivsel, mobbing/plaging, kroppsbilde, røy-

king osv. På alle disse områdene kommer barn fra høyere statuslag heldigere ut⁸.

Barn er også mer utsatt for å få psykiske plager hvis de er barn av foreldre med ikke-vestlig minoritetsbakgrunn, barn av enslige forsørgere, barn av voldelige foreldre, barn av foreldre med rus- og/eller psykiske problemer.

Flere nordiske studier har også vist at barn og unges helse er sosialt skjevt fordelt (Grøholt 2001). Med data fra alle de nordiske landene viste Grøholt og medarbeidere at forekomsten av flere kroniske barnesykdommer former en sosial gradient (Grøholt m.fl. 2001). Både for utdanningsnivå, inntekt og yrke fant man i denne studien høyere forekomst av astma, allergi og eksem hos barn i familier med lavest sosioøkonomisk status. Grøholt og medarbeidere har i en senere studie med data for alle de nordiske landene undersøkt ulike smertetilstander hos barn etter sosioøkonomisk status hos foreldrene (Grøholt mfl. 2003b). De fant høyere forekomst av hodepine, magesmerter og ryggsmertener hos barn i familier med lavt utdanningsnivå og lav husholdningsinntekt. Man viste i denne studien en økt risiko på 40 prosent for at barna opplevde disse smertetilstandene dersom familien hadde lavt utdanningsnivå og lav husholdningsinntekt. Studier viser også at vi finner sosiale ulikheter i helse i helt ned til spedbarnsalderen (Arntzen Annett 1996).

⁸ Rapport fra Nasjonalt Kunnskapssenter for helsetjenester nr 01 – 2004, Sosial ulikhet i helse. En faktarapport, Folkehelseinstituttet 2007.

Forskning på helsetjenestebruk blant barn og unge tyder også på at bruken av spesialisthelsetjenester øker med lengden på foreldrenes utdanning og størrelsen på foreldrenes inntekt. Tilsvarende finner vi for bruk av spesialisthelsetjenesten i den voksne del av befolkningen. Når det gjelder skolehelsetjenester og helsestasjon for ungdom ser derimot bruken ut til å styres mer av behov enn sosial posisjon (Fordelingsutvalget).

3.5.5 Helse i barndom og dets påvirkning på livskvalitet som voksen

Betydningen av forhold i barndommen for helse og helseadferd i voksen alder, i liten grad forsket på i Norge (Daatland m.fl. 2009). Tidligere forskning har vist at det i hovedsak er en indirekte sammenheng mellom sosioøkonomiske forhold i barndommen og dødelighet senere i livet, ved at det er en sterk sammenheng mellom foreldres sosioøkonomiske posisjon og barns utdanningsnivå (Pensola og Martikainen, 2003, Strand og Kunst 2007). I samme studie finner også en viss direkte effekt av foreldrenes utdanningsnivå. For eksempel viser Strand og Kunst (2007) at for hjerte- og karsykdommer er det en direkte effekt av foreldrenes utdanningsnivå for menn ved kontroll for egen utdanning. Felles for de ovennevnte studiene er at de er basert på registerdata med død eller dødsårsak som utfall. En annen studie om uførepensjon i ung alder som blant annet bruker data fra fødselsregisteret, viser at både biologiske og sosiale faktorer i barndommen har en sammenheng med tidlig uførepensjon (Gravseth m.fl. 2007). Egen utdanning, og da særlig om personen har fullført videregående innen fylte 20 år eller ei, har likevel klart størst betydning.

Opphopning av belastninger er en viktig faktor når vi skal forklare helsetilstanden i oppvekst og dets påvirkning på voksenalderen. Studier tyder på at dårlige oppvekstvilkår virker inn på helsen senere i livet, der nettopp opphopning av belastninger er sentralt. Jo flere negative livserfaringer et barn eller en ungdom opplever, desto større risiko for hjertesykdom, kreft, kronisk lungesykdom, depresjon og selvmord i voksen alder (Haavet 2009).

En undersøkelse foretatt av STAMI (Gravseth og Kristensen 2008) viser at personer med helseproblemer i barneårene ikke oppnår den utdanning, yrkesaktivitet og inntekt som de har potensial for, vurdert ut fra evnenivå og utdanning. De som har hatt en kronisk sykdom i barndommen, ligger dårligere an enn andre. Blant de som ikke hadde noen kronisk sykdom gikk 1,5 prosent av med uførepensjon, mens i gruppen av kronisk syke ble 8,6 prosent uføretrygdet. De med kronisk sykdom fra barndom ligger også lavere i inntekt enn gjennomsnittet. Med likt evnenivå, viser det seg at de som har hatt en kronisk sykdom, har lavere utdanning ut over gymnas enn de som ikke har vært kronisk syke. Samme tendens gjør seg gjeldende for yrkesaktivitet.

Et spørsmål som var mye diskutert i en tidlig fase av forskningen på sosiale helseforskjeller, er hvor mye av de sosioøkonomiske variasjonene i helse som kan forklares av helserelatert sosial mobilitet, det vil si at individer beveger seg opp og ned i det sosioøkonomiske hierarkiet på grunn av sin helse. Det er få som bestrider at helserelaterte mobilitetsprosesser finner sted, og særlig i den nedre delen av det sosioøkonomiske hierarkiet. Mobilitet ut av arbeidslivet blir i en ny, norsk oppsummering av mobilitetsdiskusjonen kalt «den største helseselektive prosessen i vår tid» (Dahl og Elstad 2009).

I et moderne samfunn er det også grunn til å anta at unge personer med et godt helsepotensial har stor sjanse for å stige på den sosiale rangstigen, mens det motsatte er tilfelle for dem med dårlig helsepotensial (op.cit.) Studier av barn som lever i fattige familier, tyder på at de i liten grad kan delta på fritidsarenaer som gir tilgang til god helse og trivsel. (Fløtten (red.) m.fl. 2009, Gustavsen 2010).

3.6 Utdanning

3.6.1 Innledning

Utdanningens betydning for senere tilknytning til arbeidslivet, fravær av fattigdom og for helse, er betydelig. Utdanning er også av stor betydning for identitetsutvikling. Å gi alle gode muligheter til å ta utdanning er en hovedstrategi for å utvikle det norske velferdssamfunnet. Utdanning anses også å være svaret på utfordringer som velferdssamfunnet står overfor i dag. Dersom mange voksne mennesker står utenfor arbeidslivet, legger det også et stort press på velferdsordningene og på forsørgelsesbyrden for dem som er i arbeid, samtidig som det fører til knapphet på arbeidskraft. Utdanning og kompetanseutvikling anses derfor å være nøkkelen til å lykkes med arbeidslinja. Det er også en ambisjon fra sittende regjering at utdanningssystemet må lykkes bedre enn i dag med å jevne ut sosial ulikhet, slik at alle gis like muligheter, befolkningens samlede talent blir tatt vare på og færre blir avhengig av offentlige støtteordninger.

3.6.2 Sosiale ulikheter i utdanning: Hvem faller utenfor?

Det er godt dokumentert at det ikke er tilfeldig hvem står i fare for å bli marginalisert. Ser vi på utdanningsforskningen, er det avdekket at sosioøkonomisk bakgrunn påvirker ungdommens handlingsvalg. Det er et faktum at det har vært og er betydelige forskjeller i fordeling av utdanning mellom ulike sosiale lag. Dette forholdet er påvist i både norsk og internasjonal utdannelses- og klasseforskning (Coleman 1966, Lindbekk 1973, Knutsen 1980, Øyen (red.) 1996)⁹. Der vi først ser hvordan elevens sosiale bakgrunn påvirker utdanningssjansene vil dette forsterkes senere i livet ved at utdanning gir ulike andel av samfunnsprivilegiene, blant annet tilgangen til arbeidsmarkedet (Knutsen, *ibid*).

Forskning har også pekt på at likhetsskolen er en myte¹⁰. Leifsrud (2009) fant at sosial status er svært viktig for hvor store sosiale problemer norske skolelever har.

⁹ Sosiologiens interesse for utdanning har nesten like lang historie som sosiologien selv. Sosiologiske klassikere som Emil Durkheim og Herbert Spencer skrev om utdanning og samfunn allerede for 80 – 90 år tilbake. Pitrim A. Sorokin var den første samfunnsforskeren vi kjenner som systematisk studerte sammenhengen mellom utdanning, lagdeling og sosial mobilitet. En rekke utdanningssosiologiske forskningsarbeider har senere behandlet det samme emnet. (Øyen (red.) 3. utg. 1996, Knudsen 1980, NOU:76, Marianne Nordli Hansen 1995,1990, 1985)

¹⁰ <http://www.ntnu.no/gemini/2004-03/7.htm>

Kva for bydel ein bur i, ser ut til å styre langt meir enn eg hadde trudd. Dette går på tvers av vår «nasjonale forteljning» om oss sjølve, seier professoren: – Vi trur vi er så like.

Som vist finner vi de mest helseutsatte personene blant grupper med lav sosioøkonomisk status. Der ungdommen under oppvekst har erfart opphopning av belastninger, vil de også ha en særskilt utfordring knyttet til troen på egen mestringsevne (Nielsen, Ann Christin 2008). Dette kan igjen påvirke læringskapasitet under blant annet grunnskoleutdanning. Om barn og unge har lavt selvbilde knyttet til seg selv om lærende individer, står de i fare for å utvikle negativ elevidentitet. I sin tur kan dette påvirke prestasjoner.

Det kan også se ut til at utsatthet følger generasjoner, hvilket blant fremgår av studier som viser at utdanningssystemet i mindre grad enn antatt makter å påvirke sosial mobilitet. (St.meld. nr. 16 (2006 – 2007)). Dette vil, som vist over, i sin tur påvirke den unge voksne sine muligheter på arbeidsmarkedet.

I evaluering av Reform 94 (videregående opplæring), fant man en del kritiske faktorer som påvirket elevenes skolegang. En del elever innenfor gruppen særvilkårselever, så ut til å bevege seg horisontalt i utdanningsløpet; det vil si at de hoppet fra et studietilbud til et annet uten å fullføre videregående opplæring. Myklebust (1999) beskriver dette som et komplisert samspill av overganger semester for semester. Særlig var det stor turbulens mellom 1. og 2. studieår. Det kan tyde på at elever hadde problemer med å velge studieretning i så ung alder.

Studier av videregående opplæring og bortvalg, viste tilsvarende funn. Der fant man at elever som hadde kommet inn på førstevalget, i større grad var tilbøyelige til å fullføre videregående opplæring, både på yr-

kesfaglig og studiespesialiserende retning. Bortvalget var høyest i første året, men også overgangen fra 2. til 3. er kritisk periode. Andre faktorer som påvirket bortvalg, var sosial bakgrunn, kjønn og etnisitet (Markussen m.fl. 2008). Hvordan veiledning og støtteapparat fungerer i dag for videregående elever og lærlinger, vil være et område vi ønsker å få mer kunnskap om. Et annet funn i evalueringen av reform 94, var at oppfølgingstjenesten (OT) i liten grad maktet å integrere hele målgruppen i skole og arbeid. Her ble det gjennomført dybdeintervju med en del ungdommer som viste at tjenestens aktive, oppsøkende linje betydde svært mye for mange (Grøgaard, Midsundstad og Egge 1999). Dette indikerer at institusjonelle forhold er av betydning. Det at relativt mange læreplassøkere ikke får læreplass, betyr at det også eksisterer strukturelle hindringer innebygd i videregående opplæring, som fratår noen av ungdommene en reell rett til videregående opplæring (Markussen m.fl. 2008).

Internasjonalt er det stor bekymring når det gjelder kjønnsforskjeller i utdanning. Det er særlig en del gutter som ser ut til å få problemer med skolegang. De er underyttere og særlig gjelder det gutter fra fattige områder og fra minoritetsgrupper med lav status (Leder 1992). Det ser ut til at flere og flere gutter får dårlige resultater i sentrale skolefag og faller fra tidlig i utdanningsløpet.

Mulighetene i arbeidslivet følger som sagt utdanningsnivå. Dagens arbeidsliv etterspør i stadig større grad arbeidskraft med formell kompetanse. Som vist over, innebærer dette at ungdom som allerede under oppvekst er i en utsatt posisjon i forhold til utdanningssystemet, vil ha høyere risiko for å forbli dette også som arbeidssøkere. Marginaliseringsprosessen vil derved forsterkes ved at ungdom som har brutte ut-

danningsløp og som står utenfor opplæring, svekker sine sjanser på arbeidsmarkedet. Derved vil deres mulighet til å være selvhjulpne også reduseres. Analysen Unges Levekår SSB 2007, viser nettopp dette. Den viser også at ikke-vestlige innvandrere er i en særlig utsatt posisjon, at unge uten arbeidstilknytning rapporterer om psykiske plager 2 til 3 ganger høyere en annen ungdom og er i større grad brukere av helse-tjenesten. Studier av arbeidsledige har vist at ledighetens varighet har betydning for trivsel og aktivitetsnivå (Halvorsen 1994), hvilket også er pekt på som en levekårsutfordring i studien Unges levekår (SSB – 2007).

Fordelingsutvalget påpeker at det er en nær sammenheng mellom svake karakterer i grunnskolen og senere frafall i videregående, noe som i følge Fordelingsutvalget viser at norske grunnskoler sender fra seg en stor andel elever som i praksis ikke har forutsetninger til å mestre opplæringen i videregående. Et spørsmål utvalget stiller i den forbindelse er om flere av disse vil kunne fullføre videregående skole dersom riktige tiltak settes inn. Fordelingsutvalget viser også til at mange ungdommer med svake karakterer fra grunnskolen sliter med andre problemer som kan gi seg utslag i fravær, atferdsproblemer og sviktende motivasjon. Utvalget mener man bør gi den enkelte elev eller lærling tettere oppfølging og mer hjelp i grunnskolen til komme opp på det nivået som kreves for å fullføre og bestå opplæringen (NOU 2009:10).

Både PISA og TIMSS dokumenterer en betydelig sammenheng mellom elevenes hjemmebakgrunn og skoleprestasjoner. Norge er blant de nordiske landene det landet som har sterkest sammenheng mellom kulturell kapital og skoleprestasjoner (gjengitt i Grønmo m.fl. 2004). I dette bildet bryter evalueringen av Reform -97, ved hjelp av Haug (2004),

ned skylden på elevenes sosioøkonomiske bakgrunn ved å vise til at skolen er en stor bidragsyter til sosial reproduksjon. Det er riktig at skolene presterer svært forskjellig.

Nordahl (2002) peker på at relasjonen mellom lærer og elev er avgjørende for elevens utvikling i utdanningssystemet. Han fremholder at dette har ennå sterkere forklaringskraft enn sosioøkonomiske dimensjoner (Nordahl 2002). En feltstudie fra Danmark av hverdagslivet i en barnehage, viste at pedagogene i barnehagen gjorde forskjell på barna. Studien viser at barna fikk ulike muligheter og ”spor ut” av barnehagen, og at dette hang nøye sammen med møtet mellom pedagogene og barnehagebarna (Palludan 2005). De barna som hadde tilsvarende sosial bakgrunn som pedagogene (primært middelklasse) ble snakket **med**. Barn fra lavere sosial klasse (f.eks. fattige barn) ble snakket **til**. Dette viser at voksne pedagoger kan stå i fare for å anerkjenne (de du snakker **med**) eller underkjenne (de du snakker **til**) barn, avhengig av deres sosiale posisjon.

Dette er etter vår vurdering en svært viktig studie for den som er interessert i å forstå kompleksiteten knyttet til seleksjonsmekanismer i senere skolegang.

En studie fra USA viser at fattige barn utsettes for reduserte sjanser for kognitiv utvikling som kan forklares med manglende stimulering i form av opplevelser og aktiviteter (Kishiyama, Mark m.fl. 2008). Dette kan blant annet påvirke læring under skolegang. Undersøkelsen viser også at barn fra familier med lavere sosioøkonomisk status, ikke er mindre evnerike enn andre barn. Men deres muligheter er til å utvikle sine evner og talenter, er langt færre.

Forskning på skolehverdag og fattigdom, viser også at fattigdomsutsatte barn og unge ofte bærer på omfattende bekymringer knyttet både til sine foreldre og seg selv (Stolanowski og Gustavsens Tvetene 2005, etter Ridge 2002). For eksempel fant Ridge (2002) fant at fattige barn opplevde at de ble mobbet i større grad enn andre barn, de hadde langt høyere grad av mistriivsel på skolen, og de var bekymret for skolen og for fremtiden:

We have seen from the qualitative study that children from low-income families have particular concerns about the quality of school life they are experiencing, and their opportunities to “fit in” and join in with the opportunities available to their peers at school. (Ridge 2002)

Dette kan ”forstyrre” læringsmuligheter, noe som igjen øker faren for dårlige skolerresultater. I sin tur kan dette påvirke selvbildet negativt, barnet får lav mestringfølelse som ytterligere ”forstyrrer” læringsbildet.

I Norge har vi så langt ingen avsluttede studier som fokuserer på hva ved den sosioøkonomiske posisjonen som kan påvirke elevens læringskapasitet og bidra til å belyse reproduksjonsmekanismer. Imidlertid har Gustavsens foretatt enkelte intervjuer av barn som lever i fattige familier, som ledd i en studie av fattige barns elevidentitet. Intervjuene viser at barn og unge opplever økonomien som en barriere både for læring og identitet:

Jeg skulka gymmen hver gang i hele 8.klasse. Jeg orket ikke å ha det. Jeg hadde ikke gymklær og alle de andre kom i sånne proffe gymtøy og sånn. Og så hadde ikke jeg noen ting. Jeg fikk 2 minus i karakter. Læreren spurte meg en gang om fraværet. Jeg sa

at jeg ikke likte gymmen. Det var det jeg svarte. Man har ikke lyst til å si at man er fattig, liksom. (Gustavsen 2009)

Ridge fant også at barn som bor i familier som mottok offentlig stønad var mer tilbøyelige til å si at skolen ikke var viktig for dem. Ridge sier følgende om dette: *"How important children feel success at school may well reflect their perceptions as learners and may affect the outcome of learning process."* (Tess Ridge 2002:128).

3.6.3 Kort gjennomgang av forskningsrapport knyttet til sosiale likheter i utdanning

Rapporten "Prestasjonsforskjeller i Kunnskapsløftets første år - kjønn, minoritetsstatus og foreldres utdanning" (Bakken m. fl. 2010), viser at sosiale ulikheter i utdanning ikke har blitt redusert de senere årene. Under konferansen "Hva vet vi om god praksis i barnehage og skole"¹¹, uttrykte flere av utdanningsforskerne at den sosiale ulikheten i skolen ser ut til å være større enn på svært mange år. Forskningen viser bl.a. at elevgrupper som også før reformen presterte svakest, oppnår enda dårligere karaktergjennomsnitt under Kunnskapsløftet enn under Reform 97, mens elever med høyt utdannede foreldre oppnår noe bedre karakterer enn før. Forskjellene mellom gruppene har økt i alle fag, men sterkest er endringen i de praktisk-estetiske fagene. Kunnskapsminister Halvorsen deltok i debatten om utdanningsforskning og ble rystet over funnene som ble presentert i konferansen:

¹¹ <http://www.morsmal.org/cgi-bin/index.cgi?action=viewnews&id=1814>

Jeg er stadig like rystet over hvor stor sammenheng det er mellom foreldrenes utdanningsbakgrunn og hvor langt ungene kommer på skolen. Vi kan ikke finne oss i det. Det er en av de tingene vi politikere bør konsentrere oss om nå.

Forsker Anders Bakken fra NOVA som skrev rapporten, mente at det ikke er nok med tidlig innsats og at Kunnskapsløftets betoning av teoretiske ferdigheter har favorisert elever med utdannede foreldre enda mer.

Når skolen blir mer teoretisk anlagt, får elever fra hjem møblert med mange velfylte bokhyller et fortrinn.

Undersøkelsen viser at det ikke er blitt mindre karakterforskjeller mellom elever med ulikt kjønn, minoritetsstatus eller utdanningsnivå hos foreldrene i Kunnskapsløftets første år. Den viser også at foreldres utdanning har økende betydning for elevers karakterer, mens karakterforskjeller mellom gutter og jenter og mellom majoritets- og minoritetslever med innvandrerbakgrunn, har vært stabile. Bakken fant også at prestasjonsforskjellene mellom elever som har foreldre med ulikt utdanningsnivå, øker gjennom ungdomstrinnet. Det er altså større prestasjonsforskjeller etter foreldres utdanning på slutten av ungdomstrinnet enn på slutten av barnetrinnet. Prestasjonsutviklingen for minoritets- og majoritetslevene er derimot forholdsvis like, når vi tar hensyn til at minoritetslever har lavere utdannede foreldre enn majoritetslever. Hvor stor betydning kjønn, minoritetsstatus og foreldres utdanningsnivå har for elevenes prestasjonsutvikling gjennom ungdomstrinnet, varierer mye mellom skoler. På en del skoler har elevene stor faglig framgang gjennom ungdomstrinnet, mens det er motsatt på andre skoler. Analysene viser at «effektive» skoler i gjennomsnitt er like effektive for

alle elevgrupper, uavhengig av kjønn, foreldres utdanning og minoritetsstatus. Dette betyr at skoler som oppnår gode resultater for elevene sine, trekker opp resultatene for alle elevgrupper. Når det gjelder kjønn, minoritetsstatus og foreldrenes utdanningsnivå, viser studien at det har mindre å si for elevers prestasjonsutvikling på skoler hvor elevene har en positiv opplevelse av læringsmiljøet sitt, enn på skoler med dårlig læringsmiljø. Analysene tyder også på at ungdomsskolene, gjennom å styrke læringsmiljøet sitt, ikke bare kan forbedre resultatene for elevene sine generelt, men også at de kan bidra til at prestasjonsforskjellene mellom ulike elevgrupper ikke blir så store.

3.7 Hva viser erfaringsdataene om sosiale ulikheter? – en gjennomgang av fokusgruppeintervjuet

Informantene, som representerte ulike ”utsiktsposter” i Røde Kors organisasjonen (se kap. 2), hadde alle erfaringer med møte med barn og unge som lever i livssituasjoner preget av både fattigdom, dårlig helse hos foreldrene og der foreldrene har en marginal tilknytning til arbeidslivet. Tatt i betraktning Røde Kors sine tilbud, for eksempel ferietiltak for økonomisk vanskeligstilte og tilbud til personer med helseutfordringer, bekrefter disse erfaringene at Røde Kors når ut til målgrupper tilbud og aktiviteter retter seg mot. Flere informanter gav imidlertid også uttrykk for at den samlede belastningen mange barn og unge opplever under oppvekst, var mer omfattende enn det de oppfattet som kjent. En informant uttrykte det slik:

Det er påfallende hvor ofte ting henger sammen. Det er ikke ofte vi treffer et barn som kun har en syk mor. Ofte er det mange ting på en gang. Jeg synes det er tydelig både på leksehjelpordningen og i tilbudet ferie for alle.

Flere gav også uttrykk for at de var kjent med at enkelte barn og unge deltok på leksehjelpordningen først og fremst fordi det serveres mat der.

Trangbodddhet var et annet tema som kom opp. En informant sa det slik:

Av de ungdommene som kommer til oss, er det mange som bor trangt. De kan ikke invitere venner med hjem, de har rett og slett ikke plass. Så de kommer til oss for å samles, her kan de møte venner. Vi har plass og hos oss kan de samles.

Flere informanter viste også til at mange barn og unge mangler både klær og utstyr og at Røde Kors alltid låner ut det som er nødvendig for å delta i de ulike tilbud, for eksempel ferietiltakene.

Alle informantene gav uttrykk for at Røde Kors, gjennom sine ansatte og frivilliges møter med barn og unge, også inspirerte mange ungdommer gjennom å vise hva som er mulig. Følgende utsagn er representativt for informantenes erfaringer på dette området:

Frivillige og ansatte har ulik bakgrunn. Det at de har så ulik bakgrunn er viktig for ungdommer også. Det er mange barn og unge som er veldig interessert i hva den voksne holder på med, spesielt gutter som sliter på skolen synes det er fint å møte voksne som kan fortelle om hva de driver med. De voksne i Røde Kors blir rollemodeller for mange barn og unge.

Flere informanter uttalte også at noe av det viktigste i ungdomstiden er at man ikke skiller seg ut. De tok derfor også til orde for at Røde Kors sine tilbud, også bør være åpne for alle og at ulike typer ungdom må møtes. Andre informanter gav uttrykk for at mange av Røde Kors sine tilbud retter seg mot utsatte målgrupper, og at etniske minoriteter alltid var definert i alle målgruppene. Informanten var urolig for at etniske minoriteter alltid ble klassifisert som målgruppe for tiltak som ellers retter seg mot personer med ulike utfordringer:

Jeg tenker at det litt nedvurdering av minoritetsspråklige barn og unge at de alltid plasseres de sammen med norske barn som fungerer dårlig. På ett eller annet tidspunkt vil den ressurssterke afghanske jenta lure på hvorfor hun alltid blir plassert med de dårligst stilte norske barna.

En annen informant sa det slik:

Jeg opplever stadig vekk at ungdommer som har et utenlandsk navn sliter med å få jobb. Ressurssterke etniske minoriteter havner i gruppen med de dårligste norske. Dette er viktig å fokusere på fremover, uten jobb er man utsatt på mange andre områder.

Samlet viser fokusintervjuet at de erfaringer informantene har med sosiale ulikheter, samsvarer godt med studier på området som vi har vist til over.

3.8 Kort om barna i barnevernet, rus og psykiske lidelser

Det er vel kjent at familiene til barn som mottar tiltak fra barnevernet er dårligere stilt hva angår sosioøkonomiske forhold enn befolkningen for øvrig med flere enslige foreldre, dårligere økonomi, lavere utdanning og dårligere boligforhold (Clausen, 2000). I tillegg til at familiene ofte har lite ressurser har de ofte flere belastninger med dårlig psykisk helse og rusproblematikk (Statistisk sentralbyrå 2003). Summen av belastninger medfører i seg selv økt risiko for at barn utvikler psykiske vansker (Quinton og Rutter 1985). Barnevernets hjelpetiltak som økonomisk hjelp, støttekontakt og besøkshjem er ment å avhjelpe de vanskelige oppvekstvilkårene.

Både praktikere og forskere har uttrykt bekymring for at en stor andel av barna som mottar hjelpetiltak fra barnevernet har psykiske vansker. I Norge som i andre land er det vist en høy forekomst av psykiske vansker blant barn som er plassert utenfor hjemmet (Holtan, Rønning, Handegard og Sourander 2005, Kjelsberg og Nygren 2004). Gjennom et samarbeid med Regionsenter for barn og unges psykiske helse, region Vest, har Barnevernets utviklingscenter på Vestlandet undersøkt psykisk helse blant barn i 10-12 års alder som mottar tiltak fra barnevernet mens de bor hjemme. Resultatene fra denne undersøkelsen viser et betydelig omfang av psykiske vansker blant barna som har tiltak fra barnevernet¹².

¹² <https://bora.uib.no/bitstream/1956/2650/1/Barnevern1-2008.pdf>.

Kristoffersens (2005) rapport om barnevernbarnas helse viste at barnevernbarn på sikt kommer dårlig ut helsemessig, med mange trygdede og en betydelig økt dødelighet, særlig mange selvmord. De alvorlige helsemessige forholdene understreker viktigheten av helsefremmende og forebyggende arbeid blant disse barna (Kristoffersen 2005, Sæbønes 2006). Dette er særlig viktig fordi andelen barn som mottar tiltak fra barnevernet er stor. Longitudinelle analyser av barnevernstatistikken viser at nesten 10 prosent mottar tiltak i løpet av sin barndom (Kristoffersen 2005). Nye tall fra Statistisk Sentralbyrå viser også at det er en økning i av antall barn som mottar tiltak fra barnevernet¹³

Psykiske lidelser utvikles i et komplekst samspill mellom biologiske forutsetninger, belastninger og støtte. En stor andel av symptomene som viser seg i tidlig ungdomsalder, henger sammen med oppvekstforhold i førskolealder. Risikoen for at et barn skal utvikle psykiske lidelser, øker i perioder hvor foreldrene selv har symptomer på psykiske lidelser, konfliktfylt forhold eller mangelfulle foreldreferdigheter. Risikoen øker også hvis familien har mange belastninger eller negative livshendelser og lite sosial støtte. Det er samspillet mellom risikofaktorer og beskyttende faktorer som avgjør om barnet utvikler symptomer på psykiske lidelser¹⁴.

Med utgangspunkt i "Ung i Norge"-undersøkelsene fra 1992 og 2002, skriver Pape og Storvoll (2007) at det ikke er tilfeldig hvem som begynner å eksperimentere med narkotiske stoffer. Narkotika appellerer i hovedsak mest til ungdom som sliter på andre livsområder. Sånn sett

¹³ <http://www.ssb.no/barneverng>

¹⁴ Kilde: Folkehelseinstituttet.

representerer ikke narkotika noen fare for ungdom flest. De aller fleste ungdommer holder seg unna, og de som ikke gjør det, nøyer seg i stort sett med å prøve stoffet. Narkotikamisbruk blant ungdom er derfor et lite, men dog et alvorlig problem. Alkohol er et betydelig større problem i den generelle ungdomsbefolkningen. De ungdommene som prøver narkotika er også blant dem som drikker mest.

3.9 Særskilt om etniske minoriteter

Sosial eksklusjon og barnefattigdom i Norge har de senere årene utviklet seg til å få en tydeligere etnisk profil. Dette har nær sammenheng med foreldrenes tilknytning til arbeidslivet og de særlige utfordringer etniske minoriteter møter i den forbindelse. Evalueringen av ordningen med tilskudd knyttet til fattigdomsbekjempelse til kommunene, viste at det var overraskende hvor lite påaktet den etniske dimensjonen var i kommunenes innsatser (Bache Hansen m.fl. 2009).

I følge SSB¹⁵ er innvandrere betydelig mer utsatt for vedvarende økonomisk fattigdom enn befolkningen for øvrig, også når inntekt er definert som summen av kontantinntekter og verdien av kommunale tjenester. Etter OECDs målemetode er hele 8 prosent av innvandrerne og 10 prosent av flyktningene i Norge langtidsfattige, mens dette kun gjelder 1 prosent av befolkningen uten innvandrerbakgrunn. Etter EUs målemetode er henholdsvis 19, 27 og 3 prosent i de samme gruppene lang-

¹⁵ <http://www.ssb.no/forskning/artikler/2010/6/1276779336.16.html>

tidsfattige. Beregningene av andelen langtidsfattige tar utgangspunkt i summen av årlige inntekter i perioden 1993 til 2007.

Den skjeve fordelingen henger sammen med at innvandrere som opplever økonomisk fattigdom i en bestemt treårsperiode, har relativt høy sannsynlighet for å bli værende fattige. Dette forklares hovedsakelig med at denne gruppen har utfordringer knyttet til å få tilgang til arbeidsmarkedet. Basert på OECDs målemetode var 25 prosent av innvandrerne som var fattige i treårsperioden 1993-1995, også fattige i perioden 2005-2007, mens dette kun var tilfelle for 11 prosent av personene uten innvandrerbakgrunn.

Det er store forskjeller mellom innvandrere fra ulike land. Størst andel langtidsfattige finner vi blant innvandrere fra Somalia, der 23 prosent hadde så lav inntekt i perioden 1993-2007 at de ble definert som fattige. Blant innvandrerne fra Pakistan var 17 prosent langtidsfattige, mens 15 prosent av innvandrerne fra Irak og Tyrkia opplevde økonomisk langtidsfattigdom i perioden 1993-2007. Selv om fulltids lønnsarbeid i Norge normalt har gitt tilstrekkelig inntekt til å unngå økonomisk fattigdom, gjelder ikke dette for alle innvandrere. Særlig utbredt er dette fenomenet blant innvandrere fra Pakistan, hvor 15 prosent av husholdene med to heltidsarbeidende voksne var fattige i treårsperioden 1993-1995. I perioden 2005-2007 var denne andelen sunket til 6 prosent. Også blant heltidsansatte innvandrere fra Tyrkia og Somalia er fattigdomsandelene forholdsvis høye. Fattigdom er så å si fraværende blant heltids yrkesaktive uten innvandrerbakgrunn.

Når det gjelder utdanning, viser SSBs tall at norskfødte under 25 år med innvandrerforeldre ligger nært opptil ungdom i majoritetsbefolkningen når det gjelder deltakelse i arbeid og utdanning. Forskjellen

øker noe blant de over 25 år. Dette skyldes i hovedsak et lavere sysselsettingsnivå blant de norskfødte kvinnene med innvandrerforeldre. Blant de som selv er innvandrere, er det en betydelig større differanse i forhold til majoriteten i alle aldersgrupper. Men det er særlig blant kvinnene at avstanden til majoriteten er størst, noe som først og fremst relaterer seg til sivilstand og familiesituasjon, og de ulikhetene som oppstår i sysselsettingsmønsteret som følge av dette. Dette gjelder især de afrikanske og asiatiske kvinnene¹⁶.

Mange innvandrere med utdanning fra høgskole eller universitet er ansatt i yrker som ikke krever slik utdanning. Innvandrere fra Afrika, Asia mv. med høyere utdanning over fire år, hadde i 2009 om lag tre ganger større andel overkvalifiserte enn befolkningen samlet. Om lag 4 prosent av befolkningen er ansatt i stillinger hvor de ikke får brukt sine formelle kvalifikasjoner. Blant innvandrere er tallet mye høyere, og spesielt utdannede innvandrere fra Asia, Afrika mv. har problemer med å få brukt kvalifikasjonene sine i arbeidslivet. I 2009 var 15 prosent av disse ansatt i yrker som ikke krever høyere utdanning. Også innvandrere fra EU, Nord-Amerika mv. opplever noe mer overkvalifisering enn befolkningen i alt. Av dette kan vi anta at etniske minoriteter i større grad enn etnisk norske er underyttere. Dette viser at det er betydelige ressurser blant etniske minoriteter som vi ikke anvender i det norske samfunnet.

En studie av levekår i Skien, viste at etniske minoriteter opplever at de blir diskriminert både på boligmarkedet og i arbeidsmarkedet og at deres kompetanse ikke blir anvendt. De er derved å betrakte som un-

¹⁶ http://www.ssb.no/emner/06/01/rapp_ung_innv/rapp_201009/

derytere ved at det er en miss match mellom deres kompetanse og den mulighet de har til å anvende kompetansen. Minoritetsgrupper opplever også stor frustrasjon knyttet til det forskerne oppsummerte som ”den dobbelte integreringsutfordringen”: Terskelen for å komme inn i arbeidslivet er høy, og derved reduseres integreringsmulighetene. De lever av offentlig stønad, og er i mange tilfeller fattige. Dette reduserer også integreringsmulighetene fordi de ikke kan opptre på sosiale arenaer (Gustavsen og Sannes 2009). Informantene fremholdt først og fremst barnas situasjon som problematisk.

3.9.1 Barn med minoritetsbakgrunn og økonomisk utsatthet

Hele 12 prosent av innvandrerbarna levde i 2005-2007 i hushold som rådde over så små økonomiske ressurser at de ble karakterisert som fattige. Dette var en økning på 2 prosentpoeng fra de to forgående treårsperiodene, men en nedgang på 4 prosentpoeng fra perioden 1993-1995. Av barna med innvandrerbakgrunn i alderen 13-18 år var 13 prosent utsatt for økonomisk fattigdom i perioden 2005-2007, mens dette gjaldt 15 prosent av dem i alderen 19-24 år. De høyeste andelene fattige barn under 13 år lever i hushold med innvandringsbakgrunn fra Pakistan, Irak og Tyrkia. Her opplevde henholdsvis 27, 25 og 23 prosent av barna økonomisk fattigdom i perioden 2005-2007. I en rekke andre innvandrergrupper opplevde mer enn 10 prosent av barna økonomisk fattigdom i denne perioden.

4. Humanitære utfordringer i oppvekst - drøfting

4.1 Innledning

I dette kapitelet skal vi ta for oss dimensjonene økonomi, helse og utdanning i oppvekst hvor vi gjennomfører en drøfting i lys av begrepene eksklusjon og inklusjon. Dette sees i sammenheng med kunnskapen vi har fremlagt i foregående kapitler. Hensikten er å belyse hvilke betydning disse dimensjonene har for integrering i samfunnet. Dette sees også i lys av hva utsatthet på disse områdene kan bety i voksen alder, især når barn og unge opplever sammenhengende, vedvarende og samtidig utsatthet på flere sentrale levekårsområder.

4.2 Økonomi og eksklusjon

Vi har tidligere vist at det er systematiske skjevheter i de muligheter barn og unge som lever i familier som har svak økonomi har når det gjelder deltagelse, utstyr i hjemmet og fritidsutstyr sammenliknet med barn som bor i hushold der økonomien er trygg. Barn og unge som erfarer at de stenges ute fra aktiviteter de opplever mange andre barn kan delta i, opplever seg også utenfor et fellesskap de oppfatter som dominerende. Vi har også henvist til forskning som har vist at mangel på

stimulering under oppvekst i form av blant annet nye opplevelser, øker faren for nedsettelse av kognitive ferdigheter og problemløsning. Dette kan påvirke utvikling av evner som er av betydning for barnets læringsutvikling. I sin tur kan dette legge begrensninger på læringsmuligheter blant annet i grunnskolen. Vi så også at informanter (rektorer) i kulturkoleundersøkelsens kvalitative materiale viste til forskning som har dokumentert at kulturopplæring har ringvirkninger i forhold til barns læring på andre områder. De mente at mestring på ett område gir styrket selvbilde og øket mulighet for mestring på et annet område. En informant viste til at de ferdigheter som utvikles ved å lære noter, har overføringsverdi til faktafag som for eksempel matematikk.

Dette indikerer at om det er slik at økonomisk terskel for å delta i fritidstilbud er av en slik karakter at de systematisk utelukker barn fra fattige familier å delta, opprettholder vi en skjevhet i forhold til mulighet for talentutvikling, utvikling av evner og ferdigheter, utvikling av personlig nettverk og deltagelse på ulike samfunnsarenaer. Dette kan redusere muligheten for sosial mobilitet. Derved reproduseres sosiale mønstre og strukturer.

Som vi har vist, har muligheten for deltagelse nær sammenheng med økonomisk kjøpekraft. I den sammenheng er det interessant å notere seg en forbrukerstudie fra Statens Institutt For Forbrukerforskning, der det ble studert holdninger i befolkningen til hvilke forbruk som det er akseptabelt at hushold som mottar trygd skal ha, sammenliknet med lønnsinntektsfamilier (Brusgaard 2007). Her fant man en utbredt holdning til at voksne trygdede ble tilgodesett med langt færre forbruksartikler, enn voksne lønnsinntakere. Derimot viste materialet en tydelig tendens til holdninger der likehetsprinsippet burde gjelde for barn, det

vil si at barn ble tilgodesett med et forbruksnivå som var relativt lik uavhengig av om husholdet mottok inntekt fra lønn eller trygd. I forhold til barnerelatert forbruk, gav fritidsaktiviteter høy score både på vanlig familie (familie med lønnsinntekt), og familier som mottar trygdeytelser. Deltagelse i bursdager og tilgang til data var andre forbruksområder der både barn av lønnsinntakere og barn av trygdemottakere fikk høy score, om enn noe under barn av lønnsinntakere. Av dette kan vi anta at det er en oppfatning i befolkningen at barn skal kunne delta på fritidsaktiviteter og ha tilgang til sosiale arenaer uavhengig av foreldrehjemmets posisjon. Barn kan ikke lastes for foreldrenes situasjon.

Liknende vurdering finner vi i rundskrivet til lov om sosiale tjenester i NAV¹⁷, der det fremgår følgende knyttet til barn som bor i familier som mottar økonomisk sosialhjelp:

Hensynet til at barn skal ha en normal oppvekst til tross for familiens dårlige økonomi innebærer bl.a. at de får mulighet til å delta i fritidsaktiviteter. (...) Barn bør få mulighet til å delta i de aktiviteter som er vanlige for jevnaldrende barn på stedet, for eksempel idrettslag, skolekorps, kor mv.

Det ser altså ut til at det er en generell holdning til barn og unge som ”verdige trengende”. Men det er problematisk når denne holdningen møter sitt motstykke i forhold til hvilke holdninger som rettes mot voksne. Her ser vi at ”skyldspørsmålet” rettes mot den voksne selv, og at den voksne må bære konsekvensene av sine valg.

¹⁷ Rundskrivet til tidligere lov om sosiale tjenester gjelder frem til det evt. erstattes av nytt rundskriv etter at deler av loven ble innlemmet i NAV-loven.

Om barn og unge som lever i fattige familier skal få bedret sin situasjon, er det nødvendig at også foreldrenes situasjon bedres. Det er derfor grunn til å etterspørre en felles normativ og helhetlig praktisk tilnærming til bekjempelse av fattigdom blant voksne og barn.

4.2.1 Økonomi: Er det prisen som ekskluderer fattige fra deltagelse?

Det er et kjent fenomen at pris påvirker etterspørsel. Det er blant annet godt dokumentert at forbruket av alkohol påvirkes av prisen: Jo høyere pris, desto lavere forbruk og omvendt. Tilsvarende sammenheng mellom pris og forbruk ser vi også for andre varer, eks. tobakk¹⁸. Statens Institutt For Forbruksforskning (SIFO) gjennomførte i 2008 en studie avforbrukerrelaterte problemstillinger knyttet til bredbåndsabonnement og TV-tilkopling, samt DAB-tilgang i norske husstander (Slettemås 2008). Forbrukernes egne erfaringer og opplevde problemer med disse teknologiene som var utgangspunktet for undersøkelse som viste at 78 prosent av husstandene hadde bredbåndstilgang i 2008, hvilket er en tydelig økning fra 2006. Tilgangen varierer imidlertid med husholdsøkonomi;

Bredbånd er langt mer utbredt blant husstander med god og middels (egenvurdert) økonomi (80 %) enn blant de med dårlig økonomi (57 %). Det er dermed en risiko for at økonomisk sva-

18

http://www.idunn.no/ts/rusos/2009/02/hva_er_god_forebygging_av_rusmiddel_problemer

kerestilte grupper i større grad ekskluderes fra de tilbud og tjenester som offentlige og private tilbydere leverer i informasjonssamfunnet. Dermed vil det være vanskelig å redusere digitale skillevier i befolkningen så lenge tilgangen og bruken er så varierende (Slettemås 2008).¹⁹

Kulturskoleundersøkelsen (Gustavsen og Hjelmbrekke 2009) viste at alle informantene mente at pris påvirker etterspørsel, og at økonomisk utsatte familier står i fare for å måtte velge bort tilbudet om prisen blir for høy. Undersøkelsen viste at etterspørselen etter kulturskoleplasser reduseres jo flere innbyggere en kommune har under fattigdomsgrensen. Forskerne fant også at en prisøkning fra kr. 2.000 til 2.200 reduserte etterspørselen med 10 prosent. Disse funnene gir en svært tydelig indikasjon på at pris påvirker deltagelse og er en sentral forklaringsfaktor når vi skal søke å forstå hva som gjør at fattige barn og unge i mindre grad enn andre barn deltar på kulturskoletilbudet. Enkelte informanter i undersøkelsen fremholdt at også foreldrenes kulturelle kompetanse, i like stor grad som økonomi, er av betydning for kulturskoledeltagelse. Dette ble tilbakevist av informanter som hadde erfart at om prisen var lav, var det langt flere sosiokulturelle grupper i befolkningen som deltok i kulturskoletilbudet.

¹⁹ http://www.sifo.no/files/file75208_forbrukere_i_bredbands-og_tv-markedet120109_web.pdf

http://www.sifo.no/files/file71931_prosjektnotat_2007_-_6_hva_er_det_rimelig_a_ha_av_forbruksvarer_-_web.pdf

Dette funnet understøttes av forskning som viser at fattigdomsutsatte barn og unge i mindre grad enn andre barn, deltar i aktiviteter og at dette kan forklares med økonomi, slik vi har vist over.

4.2.2 Fattige - ekskludert fra hva?

Slik vi kjenner den norske og nordiske barnefattigdomsforskningen, har den langt på vei vist, slik vi har redegjort for, at fattigdom i oppvekst øker farene for sosial eksklusjon. Fløttens doktorarbeid viser imidlertid at en slik sammenheng ikke fremstår like tydelig i materialet hun undersøkte (fra Estland og Norge). I avhandlingen studeres fire former for sosial eksklusjon: Eksklusjon fra borgerrettigheter, eksklusjon fra arbeidsmarkedet, eksklusjon fra deltakelse i det sivile samfunn og eksklusjon fra nære, sosiale kontakter. Omfanget av sosial eksklusjon i de to landene avhenger av hvilken eksklusjonsindikator som studeres. Tesen om en sterk sammenheng mellom fattigdom og sosial eksklusjon utfordres. Verken i Estland eller i Norge fant Fløtten klare indikasjoner på at disse to fenomenene opptrer sammen. En relativ deprivasjonshypotese, som tilsier at det å være fattig i et land med lite fattigdom er mer ekskluderende enn det å være fattig i et land med mye fattigdom, får heller ikke støtte. Datagrunnlaget var levekårsdata fra Norge og Estland (Fløtten 2006).

Denne undersøkelsen sier imidlertid ikke noe eksplisitt om barnefattige, ei heller hvilke sosiale arenaer de ulike sosiale gruppene beveger seg i. For eksempel kan en fattig kvinne som har mye kontakt med et fattig familiemedlem, oppleve at hun ikke er sosialt ekskludert. Imidlertid kan et avgrenset nettverk, der alle lever i fattigdom, resultere i mangel

på mulighet til sosial mobilitet. Derved øker også sjansene for reproduksjon av sosiale ulikheter.

Vi forstår det nemlig slik at sosial eksklusjon og sosial inklusjon også omhandler barns mulighet til deltagelse på arenaer der de kan møte barn fra ulike sosiale grupper i befolkningen. Et samfunn der samfunnsmedlemmene opplever at de er integrert og at samfunnet fremstår som et hele, dreier seg blant annet om opplevelse av fellesskap og medeierskap til dette fellesskapet. Om avstanden blir for stor mellom ulike grupper i befolkningen, kan dette lede til en opplevelse av samfunnet som noe annet enn det man selv er en del av. Slik oppstår følelsen av å være utenfor ”det etablerte”, av å være annerledes. Noen personer etterstreber en slik tilværelse aktivt, for eksempel enkelte kunstnere. Men for de fleste barn og unge er nettopp tilhørighet, fellesskap og samhörighet sentralt. Når de gis mulighet til å være inkludert, blir de også integrert.

Så langt vi har forstått, er det også en overordnet ambisjon for den inkluderende politikk i Norge, som vi gjenfinner på flere politikkområder (eks. utdanning, helse, arbeid, velferd) at vi gjennom ulike universelle og målrettede tiltak skal sikre utjevning, likeverd og like muligheter uavhengig av sosial posisjon. Dette er uttalte mål også i oppvekstpolitikken, og kan blant annet forstås som at barn og unge skal gis mulighet til å bevege seg på ulike arenaer der barn og unge fra ulike sosiale lag opptrer, altså integrasjon.

Innenfor en slik forståelse, vil for eksempel nærvær av andre fattige, men fravær av muligheter til å delta på flere arenaer der ulike grupper i befolkningen opptrer, kunne vurderes som en form for sosial eksklusjon som ikke fremmer mål om utjevning og integrering. Vi har tidlige-

re vist at fattige barns fravær på fritidsarenaer har nær sammenheng med familiens økonomiske situasjon. Regjeringen har som mål å avskaffe fattigdom og redusere sosiale og økonomiske forskjeller gjennom universelle velferdsordninger, sterke fellesskapsløsninger og ved å gi alle anledning til å delta i arbeidslivet. Handlingsplan mot fattigdom fra 2007, inngår i en samlet politikk for sosial utjevning, inkludering og fattigdomsbekjempelse. Et av de tre hovedinnsatsområdene er tiltak for at alle barn og unge skal kunne delta og utvikle seg. Vi har tidligere vist at til tross for at Norge har gjennomgått en betydelig velstandsøkning i de senere år, der de fleste grupper har hatt en markant oppgang i sin realinntekt, så tyder analyser av utviklingen på at denne velstandsøkningen har vært skjevt fordelt og har forsterket inntektsforskjellene. Barn og unge som ikke gis mulighet til å være inkludert, kan oppleve at de er marginalisert og ekskludert. Stikk i strid med ambisjonene for oppvekstpolitikken i Norge.

4.3 Helse

Helse er som vist en avgjørende dimensjon for livskvalitet og for inklusjon. Vi har også vist at barn og unges helseutsatthet følger et sosio-økonomisk mønster og at uhelse, både i oppvekst og senere i voksen alder, blant annet oppstår som følge av ulike former for påkjenninger i oppvekst. Dette kan i sin tur gi reduserte muligheter for utdanning og arbeid. Derved reproduseres sosiale ulikheter.

De materielle forklaringene på sosial ulikhet i helse har ikke samme gyldighet som for noen tiår siden, men det er fortsatt stort sett enighet

om at generelle tiltak som sikter mot utjevning av levekår vil kunne bidra til utjevning når det gjelder helse²⁰.

Betydningen av å anerkjenne et barn og ungdoms meninger, var også sentralt funn i en studie av ungdommers psykiske helse (Haavet 2002). Ungdommer, som til tross for oppvekst med flere negative livshendelser likevel hadde god fysisk og psykisk helse, forklarte dette med at de under oppveksten hadde opplevd at en betydningsfull voksen lyttet til, var interessert i og anerkjente deres mening. Denne erfaringen reduserte sykkeligheten med hele 70 prosent.

Haavet har også vist at helseproblemer som skyldes fattigdom i barndom og ungdom, skyldes biologiske endringer som skjedde mens man var fattig. Han påpeker at fattigdom i barneårene øker sykkelighet og dødelighet, både tidlig og senere i livet. Helsen skadene øker med varigheten av fattigdommen og helseproblemer i voksen alder er sterkere relatert til fattigdom i barneårene enn fattigdom senere i livet. Fattigdom og uhelse i familier reproducerer seg.

Fokus på barn og unges livssituasjon under oppvekst og hvordan den påvirker helse i nåtid og fremtid, er derved avgjørende i arbeidet med å bekjempe reproduksjon av sosiale ulikheter i samfunnet.

20

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/hod/dok/regpubl/stmeld/20022003/stmeld-nr-16-2002-2003-5.html?id=328681>

http://www.fhi.no/eway/default.aspx?pid=233&trg=MainArea_5661&MainArea_5661=5631:0:15,3456:1:0:0:::0:0

4.3.1 Sosiale ulikheter i helse under oppvekst og videre kunnskapsbehov

Kunnskapen om at helseforskjeller danner en sosial gradient og at dette forekommer i alle aldersgrupper, samt den kunnskap vi så langt har knyttet til økonomisk utsatte familier og barnas helse, gir grunn til å anta at fattigdomsutsatte barn og unge er særlig helseutsatt. Vi etterlyser imidlertid mer kunnskap på dette området. Dette gjelder både objektive mål på helse (f.eks. astma, eksem, diabetes, leddsykdommer osv.) og barn og unges vurdering av egen helsesituasjon og hvordan dette påvirker deltagelse både i skole og fritid.

Vi har heller ingen kunnskap om hvorvidt fravær av deltagelse forklares med for eksempel dårlig helse, en forklaring som kan oppleves mindre stigmatiserende for det enkelte barn enn for eksempel dårlig økonomi og fattigdom. Hvordan dette igjen påvirker helsen, er et område som er interessant å se nærmere på. Så langt vi kjenner til, er det heller ikke foretatt longitudinelle studier av helsetilstanden der vi følger barn og unge under oppvekst, og studerer barnehelsen og ungdomshelens betydning for og påvirkning på utdanning og arbeid innenfor bestemte grupper av befolkningen over tid. Foreldre som rollemodeller for sine barn og hvordan dette påvirker helse, har vi heller ikke studert. Den sosiale gradienten i helse viser blant annet at fattigdomsutsatte foreldre er sykere enn ikke-fattige foreldre. Vi kan derved anta at barn som vokser opp i fattigdomsutsatte familier, vil erfare mer foreldresykdom enn andre barn. Det er også et spørsmål om sykdom og opplevde helseproblemer, også har en psykologisk funksjon gjennom at sykdom kan bli en strategi for å unngå situasjoner som oppleves krevende og uoverkommelige (Gustavsen Tvetene 2001). ”Bruk” av sykdom for å

redusere ubehag på andre områder i livet, kan derved bli en form for mestringsstrategi.

Muligheten for god helseadferd, er også et område vi har lite kunnskap om. Folkehelseinstituttets anbefalte kostholdsråd, er langt dyrere enn mat som frarådes. Økonomiens begrensninger knyttet til matinnkjøp, tilgang til fritidsarenaer (f.eks. treningssentre, utstyr til aktiv fritid osv.), er områder vi mener det er grunn til å studere nærmere i lys av helsebegrepet (Gustavsen m. fl. 2010).

4.4 Utdanning

Vi har vist til forskning som har dokumentert at sosial bakgrunn virker bestemmende for gjennomføring av videregående opplæring i Norge og til rekrutteringen til høyere utdanning i Norge. Det eksisterer systematiske forskjeller som er knyttet til elevenes sosiale bakgrunn. Denne situasjonen vedvarer til tross for at det lenge har vært, og fremdeles er en klar uttalt målsetting i norsk utdanningspolitikk å fremme likhet i befolkningen i forhold til utdanning. Forskningen peker altså i samme retning; utdanningssystemet sementerer ulikhet i forhold til sosial og etnisk bakgrunn og viser at elevenes muligheter ikke er likt fordelt, de er tvert i mot systematisk ulikt fordelt.

Spørsmålet om utvikling og reproduksjon av sosial ulikhet i utdanningssystemet er viktig, blant annet fordi økende likhet har vært, og er, et sentralt politisk mål. ”Lik rett til utdanning” er et sentralt slagord i oppbygging og vedlikehold av velferdsstaten. Grunnen til dette er at

utdanningssystemet oppfattes som et redskap for å gi alle samfunnsmedlemmene like muligheter²¹.

I forrige kapittel pekte vi på at barn og unges læringskapasitet kan påvirkes av deres oppvekstssituasjon. Dette dreier seg både om kognitiv utvikling og om helsetilstand. Begge deler kan påvirke barn og unges læringskapasitet.

Utdannelse på ulike nivåer har en egenverdi i seg selv, og ikke kun en forberedelse til et arbeidsliv. Utdannelse bidrar til innsikt i og kunnskap om samfunnet generelt. Dette kan gi den enkelte øket mulighet for innflytelse og påvirkning, samtidig som det også påvirker selvforståelse og identitet. Det er en dannelsesprosess. Dette er av betydning for den enkelte og for samfunnet. Fravær av deltagelse på denne arenaen, vil derved kunne påvirke både selvforståelse og samfunnsforståelse.

Vi har vist at interessemotsetninger og skjevfordeling av byrder og goder eksisterer i vårt samfunn. Dette er neppe fullstendig ubevisst for de grupper som ”vinner frem” med sine interesser. Men når vi snakker om utdanning som felt for reproduksjon, den enkelte skole som reproduksjonssetting og klasserommet som en arena for reproduksjon, beveger vi oss etter vårt syn over i et område hvor det ikke lenger foregår bevisst undertrykkelse. Handlingsformer er så og si innvevd i oss gjennom sosialiseringen, det Bourdieu (1999) kaller for habitus. Og det er blant annet disse handlingene som i følge Bourdieu bidrar til reproduksjon og derved sementering av ulikheten i samfunnet, jf. også vår henvisning til undersøkelsen fra Danmark (Palludan 2005).

²¹ Dette ble ytterligere tydeliggjort da nåværende regjering i 2008 la frem St.meld. nr. 44 (2008-2009) *Utdanningslinja*.

Om vi skal styrke sjansene for sosial mobilitet, ser det derfor ut til at vi også må øke bevisstheten om mekanismer som bidrar til opprettholdelse av sosiale utdanningsulikheter i et samfunn. Det kan også knyttes til barnekonvensjonens bestemmelser om at alle barn og unge skal ha like muligheter for utvikling av sine evner og talenter (se artikkel 29).

4.5 Reproduksjon av sosiale ulikheter

Hva er det som gjør at vi, selv i Norge, finner betydelige sosiale ulikheter som reproduseres? La oss se på fattigdomsbekjempelse. Er for eksempel fattigdomsbekjempelse og reduksjon av sosiale ulikheter to sider av samme sak? Ikke nødvendigvis. Det er mulig å redusere fattigdommen i et samfunn uten å redusere sosiale ulikheter i betydelig grad. For eksempel kan vi se for oss at vi påser at borgere sikres en inntekt som ligger over et gitt fattigdomsmål. Denne sikringen kan skje både gjennom negativ skatt og/eller overføringer. Da har vi redusert/fjernet en inntektsdefinert fattigdom. Dette betyr imidlertid ikke at vi samtidig har bekjempet sosiale ulikheter. Blant annet kan inntektsforskjellene være høye over et definert nivå for fattigdom. Kulturelle koder bidrar også til å vedlikeholde status quo, slik blant annet Bourdieu (1995) har vist²². Reproduksjon av sosial ulikhet sementerer maktfordelingen i et

²² Pierre Bourdieus ”La reproduction” er et av vår tids mest betydningsfulle utdannings sosiologiske bidrag, og opphav til flere empiriske studier av de sosiale mekanismer som bidrar til å reproducere en gitt ideologisk forestillingsverden. (Olesen og Pedersen 2005). Det grunnleggende spørsmålet Bourdieu stiller, er hvordan og hvorfor mennesker agerer som de gjør i konkrete sosiale sammenhenger (ibid.). Bourdieu vil muligens selv ikke bruke begrep som ”bevisst undertrykkelse” når vi søker å avdekke reproduksjonsmekanismer.

samfunn. Dette kan være ønsket og ”villet” politikk. Det kan også være en utilsiktet konsekvens av etablerte strukturers iboende handlingsmønstre. Sosiologiens oppdrag er bl.a. å avdekke både ønsket og uønsket systemrepetisjoner, så og si ta hverdagslivet opp til revisjon.

”Rikdom forutsetter fattigdom”. Dette er et utsagn som er vel kjent innen kritisk sosiologi, og er gjenopptatt i nyere debatt om fattigdom i Norge²³. Det er en samfunnsøkonomisk umulighet å se for seg at alle borgere i Norge skal ha et nivå på sitt forbruk og velferd som for eksempel de aller rikeste i Norge har, eller som den øverste kvartilen har. I global sammenheng vil det bli en økologisk katastrofe om alle mennesker skal ha en levestandard tilsvarende gjennomsnittet i Norge. Disse enkle eksemplene viser at vi står overfor utfordringer som er dyptgripende og omfattende om vi samtidig med bekjempelse av fattigdom også skal redusere sosiale ulikheter. Det dreier seg blant annet om at de som har mye, må nøye seg med litt mindre, hvilket kan oppleves som en reduksjon av levestandard. Slike endringer griper inn i selve grunnfjellet av menneskenaturen generelt og det økende fokus på individets frihet, jf. ny-liberalismen, spesielt.

Pedagogikk for de rike²⁴ setter søkelyset nettopp på de utfordringene livsstilen vår skaper. Denne bevegelsen fremholder at det er gjennom å starte med oss selv vil vi arbeide for en bedre verden for alle. Pedagogikk for de rike tar til orde for at det er nødvendig med endring av

²³ Professor Kjell Underlid fremholdt i et foredrag under FattigNorges konferanse ” Fortell det til NAV” i Trondheim 10. juni 2010, at rikdommen i Norge forutsetter fattigdom

²⁴ Ressurssider fra RORG-samarbeidet: <http://www.rorg.no/Artikler/583.html>

holdning og handling for en bedre og mer rettferdig verden, og at dette skal skje gjennom økt forståelse av individets rolle som ansvarlig samfunnsborger i en global nord/sør kontekst.

Dette kan selvsagt være en av flere veier til bekjempelse av fattigdom og sosiale ulikhet, men det er naivt å tro at dette alene vil endre de samfunnsstrukturer og mekanismer som bidrar til vedlikehold av den sosiale ulikheten. Vi må også våge å utfordre etablerte maktstrukturer. Og hva med forskningen? Er det slik at forskningen kommer ”bakpå”, og alltid ligger to skritt etter utviklingen? Programmet for komparativ fattigdomsforskning (CROP) i Bergen la i 2002 fram en tilstandsrapport over internasjonal fattigdomsforskning. I rapporten trekker CROP frem at fattigdomsforskningen til nå har lagt til grunn at fattigdom oppstår blant fattige og at tiltak for fattigdomsreduksjon må rettes mot de fattige. Men tiden kan nå være inne for at forskningen retter fokus mot fattigdomsproduksjon for å forstå bedre hvilke krefter som holder fattigdomsproduksjonen i gang. Uten slik kunnskap, kan de mange fattigdomsreducerende tiltak og forskningen på dem, være av liten verdi, fremholder rapporten²⁵.

I et innlegg om samme tema på en konferanse i Wien i desember 2002²⁶ sa professor Else Øyen ved CROP at vi alle står i fare for å være det hun betegner som "fattigdomsproduserende agenter". Hun

²⁵

http://www.forskningsradet.no/no/Nyheter/Ny_tilstandsrapport_om_internasjonal_fattigdomsforskning/1236685416006

²⁶ <http://www.rorg.no/Artikler/583.html>

fremholder at fattigdomsproduksjon finner sted på alle nivåer i samfunnet og viser til eksempel på det individuelle nivå der et fattig barn er utsatt for fattigdomsproduserende krefter når han/hun blir mobbet ut av skolen uten utdanning og derfor står overfor et videre liv i fattigdom. 'Overgriperen', i følge Øyen et menneskerettighetspråk, kan for eksempel være en fremmed skolesituasjon som ikke har strategier som legger til rette for fattige barn. Øyen sier videre at dette bare er et lite eksempel som vil kunne avvises som et individuelt feilskritt og uten betydning i en fattigdomssammenheng. Men dersom det vokser fram et mønster der mange slike tilfeller framtrer, så er en sterk fattigdomsproduserende agent virksom og må bli identifisert dersom prosessen skal kunne snus.

Bekjempelse av fattigdom og sosial ulikhet, griper altså som vi ser inn i dyptgripende samfunnsstrukturer, der makt og kultur er essensielle dimensjoner. *James Petras*, tidligere professor i sosiologi ved Binghamton University i New York og for tiden rådgiver for arbeidsløse og jordløse i Brasil og Argentina, mener at dagens makthavere, gjennom de maktforhold, strukturer og språk som etableres, i realiteten driver en "undertrykkelsens pedagogikk" - en pedagogikk til beste for de rike. *Å tenke på seg selv som undertrykker er en vanskelig oppgave*, påpeker Ann Curry-Stevens²⁷. Hun mener det er mye lettere å se på seg selv som en privilegert som nyter godt av et dominerende system i stedet for en undertrykker med ansvar for videreføringen av et undertrykkende system.

²⁷ Avdelingen for voksenopplæring og rådgivende psykologi ved Institutt for utdanningsstudier på Universitetet i Ontario.

Reduksjon av sosiale ulikheter ser altså ut til å kreve dyptgripende endringer. Det handler om menneskesyn og verdier. Gullestad (1997) tar til orde for at vi bør splitte likhetsidealet i to, en del som handler om politisk makt og økonomiske levekår, og en annen del som handler om livsform og verdier. Hun fremholder at likhet bør fortsatt være en regulativ ide når det gjelder politikk, levekår og livssjanser, mens mangfold må være den regulative ide når det gjelder leveste og verdier. Dette er etter vår vurdering en interessant tilnærming som både kan innebære sikring av grunnleggende rettigheter, og samtidig verdsette og anerkjenne ulike livsvalg. Etter vårt syn er det sentrale at barn og unge under oppvekst både opplever og erfarer at de gis mulighet for å ta i bruk evner og talenter, uavhengig av sosial posisjon.

4.6 Etniske minoriteter: Lære – ikke bære?

Vi har vist at det er systematiske skjevheter i fordeling av goder og byrder i befolkningen, og at disse strukturene reproduseres. Etniske minoriteter som gruppe ser ut til å være særlig utsatt for denne skjevfordelingen, slik vi har vist. Dette har først og fremst sammenheng med kulturelle og språklige barrierer, som medfører større utfordringer med å få tilgang til lønnet arbeid. Vi har vist at arbeid er viktig både for helse, økonomi og selvbilde. Fravær av arbeid har enorm betydning for den enkelte og dennes families livskvalitet. For eksempel ser vi at etniske minoriteter er en økende fattighedsgruppe i Norge. Videre har vi henvist til studier som har pekt på at etniske minoriteter opplever at deres kompetanse nærmest anses som fraværende i det øyeblikket de trer inn i ”det offentlige Norge”, f.eks. i møte med ulike deler av tjenesteforvaltningen. Man blir redusert til et ”offer”, en som trenger

”hjelp”. Vi må spørre oss om vi påfører og påtvinger folk en form for hjelpeløshet? Kan det være sider ved den faglige praksis så vel som rådende holdninger i befolkningen som rett og slett virker undertrykkende og handlingslammende? Under fokusgruppeintervjuet med ansatte i Røde Kors ble slike forhold antydnet, gjennom eksempler vi har vist der ressursrike barn og unge fra ulike etniske minoriteter blir henvist til arenaer der de blir underyttere.

Vi tar til orde for en langt mer ressursorientert tilnærming til etniske minoriteters kompetanse og kapasitet. Dette er for øvrig en orientering Telemarksforskning, i samarbeid med KREM²⁸, i flere aksjonsforskningsprosjekter har pekt på som sentralt i utvikling av ny praksismetode i velferdsforvaltningens kontakt med ulike brukere generelt. KREMs ideologiske plattform hviler på dette grunnlag, og har gitt avgjørende kunnskap i en rekke utviklingsprosjekter på dette området.

²⁸ Sosial entreprenør og brobyggerorganisasjonen KREativt og Mangfoldig arbeidsliv: <http://www.krem-norge.no/>

5. Hvilken betydning bør denne kunnskapen få?

5.1 Innledning

I løpet av det siste tiåret har vi fått økt oppmerksomhet omkring sosiale ulikheter i helse, utdanning og økonomi (fattigdom), både politisk og innenfor fag og forskning. Problemet er at vi i liten grad ser dette i sammenheng, verken i politikk, forskning eller i det praktiske felt. Imidlertid har vi betydelig kunnskap om hvert enkelt område og sammenhengen mellom disse. Vi har tilstrekkelig kunnskap om barn og unges oppvekstvilkår. Det er derfor fristende å si at vi nå vet nok! Nå dreier det seg om å identifisere hva denne kunnskapen betyr, og for hvem. I det følgende gjennomfører vi en kortfattet analyse av hva denne kunnskapen bør bety for offentlig tjenesteforvaltning, herunder barnehage/skole, før vi ser nærmere på frivillighetens bidrag og især Røde Kors sin innsats.

5.2 Kunnskapens betydning for forvaltning og fag

Vi har vist at barn og unge som lever i familier med lav sosioøkonomisk posisjon, ofte opplever flere negative livshendelser samtidig, og at de ulike belastningene virker tilbake på hverandre. Videre har vi pekt på at det heller ikke tilfeldig hvem som får rusproblemer, psykiske lidelser og som kommer i kontakt med barnevernet.

Det er altså nær sammenheng mellom foreldrenes sosioøkonomiske posisjon og barn og unges hverdagssituasjon, innenfor alle dimensjoner vi har studert. Dette er barn og unge som tilbys livsbetingelser som gjør det langt vanskeligere å bli inkludert enn andre barn og unge. De er allerede, gjennom sine foreldres marginale posisjon, selv marginalisert og står i fare for å bli ekskludert.

En utfordring er derved å redusere opphopningen av risikofaktorer. Ett eksempel på dette kan være bosituasjon. Et annet er økonomi. For noen familier vil det være psykiske lidelser hos voksne som det er viktig å avhjelpe, da dette påvirker både arbeidskapasitet og helsetilstanden for øvrig. Dette er velkjent både for velferdsforvaltningen og for frivilligheten.

Etter vårt syn er hovedutfordringen først og fremst å påse at barn og unge sikres grunnleggende rettigheter knyttet til forsvarlig levekår. Dette dreier seg om bolig og økonomi. Det må være på plass før det er mulig å se for seg at barn og unge skal ha mulighet til å delta i det sosiale liv, samt fokusere på utdanning. Helsegevinsten har vi gjort grundig rede for.

Sikring av forsvarlige levekår er en oppgave for offentlig velferdsforvaltning i samarbeid med den enkelte familie. Når det gjelder inntekts-

sikring, er dette både en statlig og kommunal oppgave. Det er etter vårt syn grunn til å stille spørsmålstegn ved dagens inntektssikringsordning, der statlige ytelser ligger på så lavt nivå at de må suppleres med kommunal sosialhjelp. Dette synes både svært byråkratisk, ineffektivt og uoversiktlig. Gustavsen og Stolanowski har tidligere påpekt dette, og lagt frem skisse til nytt inntektssikringssystem som ivaretar kravet til effektiv og brukerrettet saksbehandling, samt forsvarlig levestandard. (Gustavsen Tvetene og Stolanowski 2005).

Debatten om nivået på inntektssikring har den senere tid blitt aktualisert, blant annet fordi beregninger viser at noen grupper vil profitere økonomisk på å motta stønad fremfor å delta i lønnet arbeidsliv. Dette gjelder blant annet barnerike familier. Femomenet ”fattigdomsfellen” og incentivproblematikken er viktig å være oppmerksom på. Etter vårt syn er det mulig å legge til rette for en inntektssikring som hindrer fattigdom, og som samtidig påser at lønnsinntekt skal ligge på høyere nivå enn stønad. Noen vil hevde at dette vil være kostnadsdrivende. utfordringen er derfor hvilke verdier vi vil legge til grunn i konstruksjon av inntektssikringssystemet. Forskning viser også at folk vil delta i lønnet arbeidsliv om de får anledning til det. Hovedutfordringen er derfor etter vårt syn å realisere et inkluderende arbeidsliv, fremfor å redusere ytelsesnivået av bekymring for at folk vil velge bort lønnet arbeid.

Vi har også vist at folks plassering i inntektshierarkiet kan oppleves sosialt belastende. Det er grunn til å anta at barn og unge fra familier med lav sosioøkonomisk status, også føler og opplever denne sosiale rangeringen. Vi må spørre oss om hva dette gjør med selvbildet og selvforståelsen og hvordan det påvirker barn og unges motivasjon, kapasitet, tro på egne evner og deres tillitt og tiltro til samfunnet de er en del

av. Det samme spørsmålet er det grunn til å stille i lys av studier vi har vist til, som har funnet at pedagoger gjør forskjell på barn avhengig av deres sosioøkonomiske posisjon. Og vi spør oss om fagfolk står i fare for å låse barn og unge fast i sosiale posisjoner gjennom en praksis som sementerer sosiale strukturer?

I den forbindelse etterlyser vi nyinnføring av barne- og ungdomsperspektivet i tjenesteforvaltningens kontakt med familier. Vi tar også til orde for utvikling av ny praksismetode som ivaretar voksne brukere av helse- og velferdsforvaltningens rett til aktiv og reell innflytelse i egen sak, det som KREM betegner som likeverdig praksis mellom livserfaringskompetanse hos brukere og faglig kompetanse hos fagperson. Vi etterlyser også øket fokus på pedagogisk praksis i barnehage og skole, og om det er sider ved denne som kan bidra til å sementere sosiale strukturer slik vi tidligere har redegjort for.

Telemarksforskning har i flere prosjekter drøftet betydningen av en bevisst holdning til menneskesyn og verdier som grunnlag for utvikling av ny praksismetode i velferdsforvaltningen (eks. Gustavsen m.fl. 2009 og 2010). Kanskje er nettopp dette, samtidig med å sikre grunnleggende rettigheter, det aller viktigste bidraget til å forhindre marginalisering og eksklusjon under oppvekst.

I tillegg til dette etterlyser vi en bedre koordinering av tjenester rettet mot familier med sammensatte behov. Erfaringer fra aksjonsforskningsprosjekt i tre kommuner viser at det er et omfattende behov for å utvikle tjenestemodell som sikrer helhetlig, koordinert og samordnet tjenestetilbud til familier med sammensatte behov. Mange brukere rapporterer om ”en hjelper på hver finger”, men ingen felles innsats (Gustavsen m.fl. 2010, Gustavsen m.fl. 2009). NOVA fant også at tett opp-

følging kan gjøre forskjeller for de som sliter mest i hverdagen (Backe-Hansen og Moshus m.fl. 2010). Ressurspersoner som kan hjelpe til med enkle oppgaver kan bety mye for barn og unge som lever under vanskelige forhold, og unge trenger støtte på veien til voksentilværelsen. Studiene viser blant annet at tidlig innsats gir bedre resultater, og individuell oppfølging med egne støttepersoner framheves som det viktigste tiltaket.

5.3 Kunnskapens betydning for frivilligheten generelt og Røde Kors spesielt

5.3.1 Innledning

Frivillige organisasjoner har hatt en sentral rolle i utviklingen av velferdssamfunnet og er fortsatt en avgjørende aktør. Det kan også se ut til at det er en stadig økende oppmerksomhet om frivillighetens betydning for opprettholdelse av velferdsutviklingen²⁹.

Satelittregnskap for frivillig sektor, utarbeidet av Statistisk Sentralbyrå (SSB), viser at verdiskapingen i de ideelle organisasjonene utgjorde totalt 35 milliarder kroner i 2007. Dette tilsvarte 1,5 prosent av bruttonasjonalproduktet (BNP). Sysselsettingen i sektoren er beregnet til 70 000 årsverk, men dersom man inkluderer den ubetalte arbeidsinn-

²⁹ St.meld. nr. 39 (2006-2007) Frivillighet for alle.

satsen er over 180 000 årsverk knyttet til ideell og frivillig virksomhet. Satelittregnskapet viser også at det er mest verdiskaping innenfor utdanning og sosialtjenester. Hovedtyngden av verdiskapingen til frivillig sektor i Norge, målt som bruttoprodukt i nasjonalregnskapet, foregår på områdene utdanning og forskning og helse- og sosialtjenester. Virksomheten på disse områdene bidro til nærmere 60 prosent av verdiskapingen i de ideelle organisasjonene, og sysselsatte om lag to tredeler av lønnstakerårsverkene. Utdanningstjenester og sosiale tjenester, som blant annet omfatter drift av barnehager, bidrar begge med om lag 21 prosent av verdiskapingen i ideelle organisasjoner. Den ideelle og frivillige virksomheten omfatter dessuten ulike organisasjoner i kultur, næringsliv, arbeidsliv og politikk. Også på disse områdene foregår det en betydelig aktivitet, særlig innenfor kultur og idrett. Kulturområdet utgjorde totalt 15 prosent av verdiskapingen, og av dette stod idrettsorganisasjonene for vel halvparten. Satelittregnskapet viser også at verdiskapingen i de ideelle og frivillige organisasjonene er høyere enn i primærnæringene og i hotell- og restaurantvirksomhet.

Barn og unge er viktige i kommunens frivillighetsorientering, både når det gjelder tradisjonelle barne- og ungdomsorganisasjoner og samarbeid med mindre formaliserte grupperinger av barn og ungdom. I den kategorien der det er lavest samarbeidsomfang finner man samarbeid med institusjoner innen helse og omsorg eller barnehage og SFO, samt selvhjelpsgrupper og mindre formaliserte fritids- og aktivitetsorienterte voksegrupper. Prosentandelen av kommunene som oppgir at de samarbeider med innvandrergupper er også lav. IRIS sin undersøkelse konkluderer med at det er en bred kommunal interesse for å samhandle med frivillig sektor gjennom et bredt og variert samarbeid og et mangfold av samarbeidsformer (Nødland, Bergsgard mfl. 2007). I det videre

skal vi gå nærmere inn på den enkelte dimensjon vi har studert knyttet til sosiale ulikheter, og gi en kortfattet analyse av hva denne kunnskapen kan bety for Røde Kors spesielt.

5.3.2 Økonomi

Innenfor området økonomi har vi pekt på at fattigdom blant barn og unge er økende i den norske befolkning. Dette er som vi har vist, både et problem for de som rammes av dette, og en betydelig utfordring for storsamfunnet. Fattigdommen og dets konsekvenser slik vi har vist, er etter vårt syn en av vår tids største humanitære utfordringer både nasjonalt og globalt. Selvsagt kan vi ikke omtale fattigdom i Norge og fattigdom i et utviklingsland på samme måte. Men når vi ser på forklaringer på hvorfor vi har fattigdom, er det flere fellestrekk som er uavhengig av tid og sted. Det dreier seg, opplagt nok, først og fremst om mangel på tilgang til penger. Dette henger sammen med fravær av arbeid, av oppsparte midler, av formue, samt nettverk. Tilgangen på arbeid har sammenheng med utdanningsnivå. Men det har også sammenheng med nettverk, det vil si om familiens kontaktnett kan bidra til både utdanning og arbeid. Videre kan det omhandle kulturelle preferanser, det vil si hva som anses som viktige verdier i den enkelte familie og i nettverket. Dernest dreier det seg om rammebetingelser som besluttes politisk. En forklaring på den lave fattigdommen i Norge, er nettopp kloke politiske beslutninger knyttet til både inntektssikrings- og utdanningssystemet. Like fullt finner vi fattigdom også i Norge.

Bekjempelse av fattigdom blant barn, unge og familier, kan ikke løses av frivillig sektor alene. Fattigdom er etter vår vurdering først og fremst et politisk og faglig anliggende, slik vi har pekt på over.

Samtidig med dette, har vi pekt på at frivillige organisasjoners innsats er avgjørende for å opprettholde velferdssamfunnet slik vi kjenner det i dag. Dette dreier seg både om å være en arena for inklusjon og integrering, dernest er frivillig sektor en aktør som gir barn og unge muligheter til vekst og utvikling. Og det er på disse områder at frivillig sektor først og fremst utgjør en forskjell for mange barn og unge. En informant som deltok i fokusgruppeintervjuet blant ansatte i Røde Kors, sa det slik: *Alle aktivitetene er gratis. Alle har like muligheter her.*

Tilbud om ferie og fritidsaktiviteter er fortsatt aktuelle tiltak som vil kompensere for manglende økonomisk muligheter i husholdet. utfordringen er å legge dette til rette slik at det oppleves som ikke stigmatiserende. Under et seminar i regi av Redd Barna i november 2010, var det en afrikansk mor som gav uttrykk for oppgitthet over at hun som for-elder ikke selv fikk mulighet til å gi sine barn en trygg materiell oppvekst. Hun var trist og sint over at hun måtte ”ta til takke” med tilbud fra frivillige. Dette fordi det da ble tydelig for barna at hun som mor ikke selv maktet å gi dem gode opplevelser i barndom og oppvekst, men at andre sørget for dette.

Vi er også urolig for at denne delen av barn og unges hverdag ikke muliggjøres i foreldrehjemmet grunnet økonomi. Derfor er det vår vurdering at frivillige organisasjoner i tillegg til å tilby aktiviteter, samtidig bør arbeide mot politiske myndigheter for å bedre rammebetingelsene for fattige. Likeså kan frivillige organisasjoner i enda større grad melde inn sin kunnskap til kommunenes fagetater på området. Dette både for å øke fagetaters innsikt i hverdagslivet i kommunen, samt bidra til å sette fokus på barn og unges situasjon i kommunene sett fra frivillige organisasjoners ståsted.

Åpne sentre for ungdom som drives av Røde Kors slik vi finner det i flere større byer, ser ut til å være en unik arena i den forstand at den oppleves som ikke stigmatiserende. Denne arenaen gir også ungdommer som lever i fattige familier et sted og samles med venner. Der det serveres mat gir det også ungdommen mulighet til et fullverdig måltid. Sentrene har ingen inngangsterskel i form av økonomi.

5.3.3 Helse

Røde Kors sitt engasjement knyttet til barn og unge, retter seg også mot foreldre så vel som barn og unge med psykiske og somatiske helseutfordringer. Gjennom dette når Røde Kors også frem til helseutsatte grupper i befolkningen og kan gi verdifull støtte i deres hverdag.

Vi har pekt på at helse er en grunnleggende forutsetning for velferd. I den sammenheng har vi vist at barn og unge som bor i familier med lavere sosioøkonomisk posisjon, er mer helseutsatte enn andre barn. Dette kan igjen påvirke deres muligheter i skolesammenheng og senere arbeidsliv. Det er derfor vår vurdering at Røde Kors også på dette område, i tillegg til å arbeide med praktiske løsninger, bør rette sin oppmerksomhet mot politiske myndigheter sentralt, så vel som kommunale myndigheter og faglige etater. Røde Kors besitter en unik erfaring som vi anser er viktig å kommunisere både lokalt, regionalt og nasjonalt.

Røde Kors som partner i folkehelsearbeidet kommunalt og regionalt, er etter vårt syn et viktig bidrag i det samlede folkehelsearbeidet. I 2010 la regjeringen frem forslag til ny lov om folkehelse. Formålet med loven er å bidra til en samfunnsutvikling som fremmer folkehelse og motvirker

sosiale helseforskjeller. Røde Kors har deltatt i høringsarbeidet knyttet til dette lovforslaget.

5.3.4 Utdanning

Kunnskapsdepartementet har gått i gang med evaluering av satsingen på å gi gratis leksehjelp til alle elever på 1. – 4. årstrinn. Bakgrunnen er at fra august 2010 har kommunene og private skoler plikt til å tilby gratis leksehjelp. I begynnelsen av juni 2010 vedtok Stortinget endringer i opplæringsloven og privatskoleloven (jf. paragraf 13 – 7a i opplæringsloven, og forskrift til opplæringsloven, kapittel 1 A) som sikrer leksehjelp for de fire første årstrinnene i grunnskolen som en rettighet. Deltakelse på leksehjelpen er frivillig, men eleven har rett til å delta.

Når det gjelder hjemmelekser, har skoleforskere pekt på at hjemmelekser er helseskadelig ved at det kan gi stressrelaterte sykdommer, kort og godt fordi det er knyttet bekymring til leksene. Og det gjelder særlig utsatte elever. Forskning viser også at verdien av hjemmelekser er overdrevet, de kan virke mot sin hensikt blant annet ved at elevens engasjement svekkes, det er ikke påvist at elever får bedre studievaner til bruk for senere utdanningsløp og i mange tilfeller følger heller ikke lærer opp hjemmeleksene (Kohn 2007³⁰). Forskning viser også at hjem-

³⁰ <http://www.nrk.no/nyheter/1.4055430>

melekser ikke bidrar til å redusere sosiale ulikheter, snarere tvert om (Rønning 2008³¹).

Flere grunnskoler har avviklet hjemmelekseordningen og erstattet dette med fordypningsøkt i skoletiden der elevene kan få veiledning av lærere etter faglige behov. Etter vårt syn er dette en riktig utvikling. Samtidig med dette er leksehjelptilbudet svært viktig så lenge den norske skole opererer med hjemmelekser som ledd i læringen.

Røde Kors har over flere år lagt til rette for tilbud om leksehjelp i en rekke kommuner i landet. Det er grunn til å tro at leksehjelp i regi av frivillige organisasjoner kan bidra til å styrke barn og unges læring og utvikling.

Røde Kors tilbyr også enkelte steder i landet arbeidstrening for ungdommer i samarbeid med bedrifter. Dette er ulike former for lærlingsplasser og praksisplasser som tilbys ungdommer som ønsker praktisk erfaring. I flere tilfeller er ungdommen rekruttert fra leksehjelpgrupper. Under fokusgruppeintervjuet fremkom også at leksehjelpgruppene i tillegg er en arena der barn og unge blir kjent med nye voksne. Dette kan i seg selv ha en egenverdi blant annet i forhold til rollemodeller.

Flere informanter under fokusgruppeintervjuet tok til orde for at det var ønskelig å få til lokale møteplasser mellom arbeidsgivere og lokalforeninger, der man også kunne se på mulighet for fadder- og mentorordninger, ordninger for ungdommer som var i praksis. Informantene

³¹Rønning, Marte (2008) : [Who benefits from homework assignments?, *Forthcoming in Economics of Education Review*.
<http://www.ssb.no/forskning/personer/mro/index.html>](http://www.ssb.no/forskning/personer/mro/index.html)

hadde erfart at flere bedrifter hadde ønske om å utvise sosialt ansvar som en del av sin policy, og at det derfor var gode muligheter for å få til ulike ordninger for ungdommer.

Et interessant poeng med dette, foruten at ungdommer får opplæring, er også at dette skaper møter mellom ulike grupper i samfunnet både sosiokulturelt og sosioøkonomisk. Derigjennom kan vi se for oss mulighet for at barn og unge får åpnet nye dører som legger grunnlaget for nytt håp, mestring og ved dette sosial mobilitet.

5.3.5 Barnevernet

Barn som er i behov av barnevernets tjenester, er i en særlig sårbar situasjon. De har opplevd og opplever ofte sammenhengende livsbelastninger over lang tid. Overfor denne gruppen barn og unge kan frivilligheten etter vårt syn utgjøre en betydelig forskjell. Møte med voksne som gir dem oppmerksomhet, trygghet, glede og som er forutsigbare, kan representere et avgjørende vendepunkt for det enkelte barn eller ungdom. Vi har vist til forskning som peker på at om utsatte barn og unge møter en voksen i deres oppvekst som anerkjenner dere mening og derved anerkjenner den personen barnet eller ungdommen er, så reduserer dette sykeligheten knyttet til primært psykiske lidelser med hele 70%. Utsatte barn og ungdommers møte med voksne som verdsetter dem, er derved avgjørende. I denne sammenheng er Røde Kors sine ulike aktiviteter for barn, unge og familier, svært viktige. Det er sentralt at den frivillige har kunnskap om hva han kan komme til å bety for det enkelte barn eller ungdom, slik at den frivillige kan bli en aktiv og reell ressursperson for barnet og ungdommen.

6. Avsluttende betraktninger

Denne rapporten viser et oversiktbilde over hvordan den sosiale ulikheten arter seg i oppvekst med fokus på økonomi, helse og utdanning. Vi har vist at det er den samme gruppe barn og unge som er i utsatt posisjon i forhold til alle tre dimensjonene.

Etter vårt syn er tiden overmoden når det gjelder å påpeke denne systematiske skjevheten i barn og unges situasjon i Norge. Vår vurdering er at det er nettopp dette samlede ulikhetsbildet som er vår tids største humanitære utfordring i Norge. Gjennom dette har vi også pekt på betydningen av sosial inkludering i tidlig alder for å redusere risikoen for sosial ekskludering i senere alder

Om vi skal makte å redusere brutte utdanningsløp, få flere til å ta del i lønnet arbeid som voksne, færre på trygd og færre med behov for ulike tjenester i voksen alder, er det avgjørende at vi arbeider for å øke barn og unges mulighet til deltagelse, utvikling og medvirkning. Aktiv samfunnsdeltagelse i voksen alder, begynner i barne- og ungdomstiden. Barn og unge som opplever at de er en del av det samfunnet de lever i, vil også føle ansvar for seg selv som samfunnsborger og for det samfunnet de lever i. Inkludering i barndom og ungdomstid legger derved grunnlaget for et inkludert borgerskap som voksen.

Barndom i Norge har også en egenverdi. Barn og unges rettigheter er regulert i Barnekonvensjonen og i særlover. Grunnen til at Norge har ratifisert barnekonvensjonen, er nettopp fordi vi anerkjenner at barn og

unge har en egenverdi i seg selv. De er ikke ett vedheng til den voksne eller bare på vei til å bli voksne. Livskvalitet i barndom og ungdomstid er derfor i seg selv en verdi. For alle barn og unge. Men det er en gruppe barn og unge som ikke får oppfylt sine rettigheter etter barnekonvensjonens bestemmelser på flere punkter. Dette er utførlig behandlet i boken ” Barnekonvensjonen – barns rettigheter i Norge” (Sandberg m.fl. (red.) 2008). Dette er de samme barna og de samme ungdommene som vi har omtalt i denne rapporten.

Det er også grunn til å anta at barn og unge som i store deler av sin oppvekst erfarer at deres foreldre er i en mottakersituasjon, selv kan få redusert tiltro til sin egen posisjon som selvhjulpne. Betydningen av foreldre som rollemodeller er godt dokumentert. Derfor er det avgjørende at foreldre blir i stand til å være ”gode ledere i eget hjem”. Både offentlige bistand og frivillig innsats må etter vårt syn påse at deres bidrag styrker foreldrenes posisjon og samtidig bidrar til barn og unges utvikling.

Det kan også anses som en demokratiutfordring at en gruppe barn og unge systematisk blir utelukket fra å delta på ulike arenaer. Blant annet vil barn som ikke kan delta på lik linje med andre barn, heller ikke gis anledning til å være på arenaer der hverdagsliv og samfunnsliv er under utvikling. De forhindres derved fra å påvirke. Dette kan også true deres opplevelse av tilhørighet til det samfunnet de er en del av. Dersom mange opplever at de står utenfor det alminnelige samfunnsliv, kan dette sterkt berøre hele samfunnets normer og verdier. Debatten om inklusjon og eksklusjon, er derfor også en debatt som handler om samfunnsutviklingen.

Oppsummerende vil vi fremheve følgende ti punkter som sentral kunnskap om sosiale ulikheter i oppvekst:

1. Aktiv samfunnsdeltagelse i voksen alder, begynner i barne- og ungdomstiden.
2. Inkludering i barndom og ungdomstid legger grunnlaget for et inkludert borgerskap som voksen.
3. Barn og unge i Norge har det gjennomgående godt, men en del blir ekskludert fra deltagelse og medvirkning i samfunnslivet.
4. Dette er barn og unge som opplever både større helsepåkjenninger, dårligere økonomi og mer besværlig skolegang enn andre barn og unge
5. Dette er barn og unge som tilbys livsbetingelser som gjør det vanskeligere å bli inkludert i samfunnet enn andre barn og unge.
6. Det er nær sammenheng mellom foreldrenes sosioøkonomiske posisjon og barn og unges hverdagssituasjon.
7. Om barn og unge som lever i familier med ulike livsbelastninger skal få bedret sin situasjon, er det nødvendig at også foreldrenes situasjon bedres. Det er derfor grunn til å etterspørre en felles normativ og en helhetlig praksis i dette arbeidet.
8. Vi etterlyser med andre ord en bevisst holdning til menneskesyn og verdier i arbeidet med å bedre betingelser for barn og unge under oppvekst.
9. Vi må påse at barn og unge sikres grunnleggende rettigheter knyttet til forsvarlig levekår.

10. Vi må øke bevisstheten om mekanismer som bidrar til opprettholdelse av sosiale ulikheter i et samfunn. Dette er avgjørende i arbeidet med å bekjempe reproduksjon av sosiale ulikheter.

Litteratur

Arntzen Anett: (1996): Sociodemographic factors and outcomes of pregnancy. Department of Population Health Sciences, National Institute of Public Health.

Backe-Hansen, Elisabeth (2002) Barnefattigdom: En diskusjon av tilstandsbilder, konsekvenser og tiltak. Skriftserie 1/02 Oslo: NOVA

Backe-Hansen, Elisabeth (2004), Barn og unges håndtering av vanskelige livsvilkår. Kunnskapsbidrag fra 34 studier av hvordan økonomisk knapphet i hele eller deler av oppveksten innvirker på barn og unge. Oslo: NOVA-Rapport 12/04.

Backe-Hansen, Elisabeth, Fløtten, Tone, Hjort, Jens Lunnan og Nuland, Bjørn Richard (2009) Aktivitet og deltakelse for fattige barn og unge. En evaluering av to statlige tilskuddsordninger FAfo rapport 2009:50

Backe-Hansen og Moshus mfl (2010): Verdighetsforvaltning i liv på grensen. En kvalitativ studie av barn og foreldre i familier med vedvarende lavinntekt. NOVA Rapport 16/10

Borgeraas, Elling (2001) Tiltak for å bekjempe fattigdom. Diskusjonsnotat om fattigdom, urimelige levekår og SIFOs standardbudsjett for forbruksutgifter. Oppdragsrapport nr. 25-2001

Borgeraas, Elling (2002) Fattigdom, sårbarhet og SIFOs standardbudsjett for forbruksutgifter. Nordisk prosjekt: Udsatthed og forbruk i de nordiske velfærdssamfund.

Borgeraas, Elling (2006) Knapphetens økonomi. En kvalitativ studie av sosialhjelpsmottakeres økonomiske mestring. Oppdragsrapport nr. 1-2006

Bourdieu (1995): *Distinksjonen: En sosiologisk kritikk av dømmekraften*. Pierre Bourdieu. Oversatt av Annick Prieur. Pax forlag.

Brusgaard (2007): Hva er det rimelig å ha av forbruksvarer?

Folks meninger om hva barnefamilien generelt og barnefamilier på trygd bør ha. SIFO prosjektnotat nr. 6 – 2007.

Clausen, S.-E. (2000). Barnevern i Norge 1990-1997. En longitudinell studie basert på registerdata. NIBR-rapport 2000:7. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning.

Fyhn, Anders Brede og Dahl, Espen (2000): Mot tredje generasjons levekårsforskning: livsløp, inntekt og levekår. Fafo-notat 2000:1.

Dahl, Espen og Elstad, Jon Ivar (2009): Kan helse relatert seleksjon forklare sosial ulikhet i helse? I Mæland, J.G., Elstad, J.I., Næss, Ø. & Westin, S. (red.): *Sosial epidemiologi. Sosiale årsaker til sykdom og helsevikt*. Oslo: Gyldendal Akademisk, s. 249-265

Sven- Olav Daatland, Lima, Ivar Andreas, Veenstra, Marikja (2009) : Helse, helseatferd og livsløp. NOVA rapport 3/09.

Elstad, Jon Ivar (2008) Helse blant lavinntektsbarna i Sandbæk (red) mfl (2008): Barns levekår. Familiens inntekt og barns levekår over tid. Rapport 7/08, Oslo NOVA.

Fløtten, Tone (200) : Poverty and Social Exclusion – Two Sides of the Same Coin? A Comparative Study of Norway and Estonia. Doctoral Dissertation. Fafo-rapport 487.

Fløtten, Tone (red.) (2009) *Barnefattigdom*. Gyldendal akademisk.

Gravseth, Hans Magne og Kristensen, Petter (2008): Oppvekstvilkår og senere arbeidsmarkedskarriere. Søkelys på arbeidslivet 3/2008, årgang 25, 321-329. ISSN 0800-6199. 2008 Institutt for samfunnsforskning

Gustavsen, Karin mfl (2009). Hortensia. Notat fra arbeidet med å bekjempe barnefattigdom i Horten kommune, 2008. Rapport 6 -2009. Telemarksforsking

Gustavsen, Karin mfl (2010 a)) Hortensia. Notat fra arbeidet med å bekjempe fattigdom blant barn og unge i Horten kommune.

Gustavsen, Karin mfl (2010 b)): SIMBA. Notat fra pilotstudie I arbeidet med å bekjempe fattigdom blant barn og unge I Notodden kommune.

Gustavsen, Karin og Sannes, Joar (2009): Levekår i Skien. Rapport 256 - 2009. Telemarksforsking.

Gustavsen, Karin og Hjelmbrække, Sigbjørn (2009) Kulturskolen for alle? Pilotundersøkelse av kulturskoletilbudet. Rapport 255 - 2009. Telemarksforsking.

Gustavsen Karin (2006) Barnefattigdom – barns fortellinger . I ”Fattigdom blant barn og, unge og familier. – et kunnskaps- og erfaringshefte”. Barne- og likestillingsdepartementet. Rapport januar 2006.

Gustavsen Tvetene, Karin og Stolanowski, Per Arne 2005) *Har vi*

råd, mamma? – om inntektssikring og fattigdom. Cappelen akademisk
2005

Gustavsen Tvetene, Karin (2001): Jeg prøver å få det til å bli borte av seg selv Om barn som lever i familier som over tid har mottatt økonomisk sosialhjelp og deres håndtering av hverdagens møte med økonomiske krav. Hovedoppgave i sosiologi – Universitetet i Oslo 2001.

Gullestad, Marianne (1997) Norske tenkemåter i endring. Samtiden, nr 2/3, s. 66-74.

Grøgaard, J., T. Midtsundstad og M. Egge (1999). Følge opp eller forfølge? Evaluering av Oppfølgingstjenesten i Norge. Fafo-rapport 263.

Grøholt, E.-K., Stigum, H., Nordhagen, R. og Köhler, L. (2001), Children with chronic health conditions in the Nordic countries in 1996 - influence of socio-economic factors. *Ambulatory Child Health*, 7:177-189.

Grøholdt mfl. (2003) Health services in the Nordic countries in 1996 - influence of socio-economic factors among children with and without chronic health conditions. *Eur J Publ Health*

Halvorsen, Knut (1994): Velger folk trygd for vinningens skyld? I Dag Brusgaard, Aksel Hatland og Aksel Syse (red). *Et nødvendig gode. Folketrygdens plass i Velferds - Norge.* Oslo, AD-notam. Gyldendal.

Halvorsen, K. (1994): *Arbeidsløshet og arbeidsmarginalisering - levekår og mestring.* Oslo: Universitetsforlaget.

Harju, A & Thoröd, AnneBrita (kommande). Child Poverty in a Scandinavian Welfare Context – From Children’s Point of View. Inskickad till Child Indicator Research.

Harju, Anne, Hjort Torbjörn & Montesino, Norma (2009:1). Utanför välfärdsstaten – om frivilligt socialt arbete och ekonomiskt utsatta barnfamiljer. Working Papers Series, MiV.

Harju, Anne (2008). Barns vardag med knapp ekonomi. En studie om barns erfarenheter och strategier. Doktorsavhandling i socialt arbete. Växjö university press: Växjö. ISSN: 1404-4307.

Harju, Anne (2005). Barn och knapp ekonomi. Rapportserie i socialt arbete, IVOSA, Växjö universitet: Växjö. ISSN: 1652-8573

Harju, Anne (2005). 'Barns röster om ekonomisk utsatthet' i Salonen, Tapio Barnfattigdomen i Sverige. Årsrapport 2004, Rädda Barnen, Stockholm. ISBN: 91-7321-150-8.

Harju Anne & Salonen Tapio (2003). När pengarna inte räcker till. En studie om Majblommans organisation och utsatta barnfamiljers ansökningar. Majblommans Riksförbund, Göteborg. ISBN: 91-631-4496-4.

Harsløf, Ivan og Seim, Sissel (red.) (2008) *Fattigdommens dynamikk : perspektiver på marginalisering i det norske samfunnet* . Oslo : Universitetsforlaget.

Haug, Peder (2004): Om tilpassa opplæring. Skolepsykologi, 4, 2004.

Hellevik, Ottar (2008). Jakten på den norske lykken. Norsk Monitor 1985-2007. Oslo: Universitetsforlaget.

Hjelmtveit Vidar (2004) Barn og unge i familier med langvarig økonomisk sosialhjelp. Sammendragsrapport Redd Barna, rapportnr. 43-04.

Hjelmtveit, Vidar (2008) Langvarig, økonomisk sosialhjelp i barnefamilier

I Harsløf, Ivan og Seim, Sissel (red.) (2008): *Fattigdommens dynamikk*. Perspektiver på marginalisering i det norske samfunnet. Universitetsforlaget 2008.

Kohn, Alfie (2006): [*The Homework Myth: Why Our Kids Get Too Much of a Bad Thing*](#). Cambridge, MA: Da Capo Press.

Leder, Jane Mersky (1992) *Learning How*. Bancroft Sage Pub

Leder, G.C. (1992): Mathematics and Gender: Changing perspectives. I Grove, D.G. (red.): *Handbook of Research on Mathematics Teaching and Learning*. New York: McMillan.

Oppedal, Mons (2008 - 1) Retten til materiell velferd

i Høstmølingen, Njål (red), Kjørholdt Elin Saga (red) og Sandberg, Kristin (red) (2008) : *Barnekonvensjonen – Barns rettigheter i Norge*. Redd Barna 2008.

Oppedal (2008 – 2) Fattige barns rett til økonomisk hjelp

I Harsløf, Ivan og Seim, Sissel (red.) (2008) : *Fattigdommens dynamikk*. Perspektiver på marginalisering i det norske samfunnet. Universitetsforlaget 2008.

Kristofersen, Lars,B. (2005) Barnevernbarnas helse. Uførhet og dødelighet i perioden 1990-2002. NIBR-rapport 2005:12. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning

Knudsen, Knud: (1980): *Ulikhet i grunnskolen*. Universitetsforlaget, Bergen

Markussen, Eifred, Frøseth Mari Wiggum, Løddingen Berit, Sandberg Nina (2008) Bortvalg og kompetanse. Gjennomføring, bortvalg og kompetanseoppnåelse i videregående opplæring blant 9749 ungdommer som gikk ut av grunnskolen på Østlandet våren 2002. Hovedfunn, konklusjoner og implikasjoner fem år etter. Rapport, 13 Oslo)

Marjan Nadim, Marjan og Nielsen Røy A. (2009) Barnefattigdom i Norge- Omfang, utvikling og geografisk variasjon Fafo-rapport 2009: 38.

Myklebust, V. (1999): Særvilkårselevar i vidaregåande opplæring – vegar og vegvalg, i Kvalsund mfl. (red): *Videregående opplæring – ved en skilleveg?* Tano Aschehoug.

Nilsen, Ann Christin (2008): Paperet "The importance of social ties within and beyond the family", juni 2008

Nordahl, Thomas (2002): *Eleven som aktør*. Universitetsforlaget 2002

Nuland, Bjørn Richard, Reegård Kaja, Sandlie Hans Christian Sandlie(2010): Tiltak for fattige barn og unge Evaluering av fattigdomstiltakene innenfor tilskuddsordningen Barne- og ungdomstiltak i større bysamfunn Fafo-rapport 2010:19

Nødland, Svein Inge, Bergsgard, Nils Asle, Bjelland, Anett og Leknes Einar (2007): Kommunenes samhandling med frivillig sektor. Rapport IRIS - 2007/047

Palludan, Charlotte (2005) *Børnehaven gør en forskel*. Danmarks Pædagogiske Universitet.

- Pensola T., and P. Martikainen. 2003. Cumulative social class and mortality from various causes in young men. *Journal of Epidemiology and Community Health* 57(9):745-51.
- Pensola T., and P. Martikainen. 2003. Effect of the living conditions in the parental home and youth paths on social class differences in mortality among women. *Scandinavian Journal of Public Health* 31(6):428-438.
- Pickett Kate og Wilkinson Richard (2009) *The Spirit Level. Why Equality is Better for Everyone*. Penguin 2009
- Ridge Tess (2002) *Childhood poverty and social exclusion. From a child's perspective*. The Policy Press 2002
- Sandbæk (red) mfl (2008): Barns levekår. Familiens inntekt og barns levekår over tid. Rapport 7/08, Oslo NOVA.
- Slettemås, Dag (2008) Forbrukere i bredbånds- og TV-markedet. SIFO-survey. Prosjektnotat nr. 7-2008 hurtigstatistikk 2008. Forlag: Oslo, SIFO
- Smith JP. 2007. The impact of socioeconomic status on health over the life-course. *The Journal of Human Services* XLII: 739-764
- Strand, B.H. and A. Kunst. 2006. Childhood socioeconomic position and cause-specific mortality in early adulthood. *American Journal of Epidemiology* 165: 85-93.
- Storvoll, Elisabet Esbjerg & Pape, Hilde (2007) Ungdom, foreldre og rusmiddelbruk. SIRUS
- Sæbønes, A.-M. (2006). Helsen til barnevernsbarn krever samarbeid. *Tidsskrift for den Norske Lægeforening*, 126, 1296.

Thorød, Anne Brita (2006) En normal barndom? Foreldrestrategier for å skjerme barn fra konsekvenser av å leve med lav inntekt. NOVA Rapport 2/2006. Sammendrag.

Underlid, Kjell (2005) *Fattigdommens psykologi :Oppleving av fattigdom i det moderne Norge*. Oslo: Samlaget

Willow, Carolyne (2001). Bread is free. Children and young people talk about poverty. London: Childrens Rights Alliance.

Øyen, Else (red.) (1996): *Sosiologi og ulikhet*. Universitetsforlaget AS

Quinton D. & Rutter.M. (1985) Parenting behaviour of mothers raised in care. In Longitudinal Studies in Child Psychology and Psychiatry (Ed. A. R. Nicol), pp. 157- 201. Chichester: Wiley.

Stortingsmeldinger, NOU, faktarapporter Folkehelseinstituttet

St.meld. nr. 20 (2006 / 2007): Nasjonal strategi for å utjevne sosiale helseforskjeller;

St.meld. nr. 16 (2006-2007) og ingen sto igjen. Tidlig innsats for livslang læring

St.meld. nr. 44 (2008-2009) Utdanningslinja

St. meld. nr. 6 (2002-2003).: Tiltaksplan mot fattigdom

St. mld. nr. 39 (2002 – 2003) ” Ei blot til lyst”.

St. meld. nr. 50 1998–1999 - Utjamningsmeldinga.

Handlingsplan Handlingsplan mot fattigdom. Vedlegg til St.prp. nr. 1 (2006-2007) – Statsbudsjettet 2007

St.meld. nr. 16 (2002-2003) ” Resept for et sunnere Norge”,

Gradientutfordringen - Sosial- og helsedirektoratets handlingsplan mot sosiale ulikheter i helse.

[http://www.helsedirektoratet.no/lokalt_folkehelsearbeid/partnerskap_f or_folkehelse/gradientutfordringen_sosial_og_helsedirektoratets_ha ndlingsplan_mot_sosiale_ulikheter_i_helse_13968](http://www.helsedirektoratet.no/lokalt_folkehelsearbeid/partnerskap_f_or_folkehelse/gradientutfordringen_sosial_og_helsedirektoratets_ha ndlingsplan_mot_sosiale_ulikheter_i_helse_13968)

NOU 2009:10 Fordelingsutvalget.

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/fin/dok/nouer/2009/nou-2009-10.html?id=558836>

Rapport fra Nasjonalt Kunnskapsenter for helsetjenester nr 01 – 20041, Sosial ulikhet i helse. En faktarapport, Folkehelseinstituttet 2007.

Ungdoms Levekår SSB 2007:

[http://www.ssb.no/emner/00/02/sa_ungdoms_levekar/sa93/oversikt.htm l](http://www.ssb.no/emner/00/02/sa_ungdoms_levekar/sa93/oversikt.html)

Foredragskilder:

Haavet 2009: ” Hvilke helsekonsekvenser medfører fattigdom i oppveksten”. Seminar i Redd Barnas Forum for barnefattigdomsbe kjempelse, 8. september 2009.

Nettressurser:

Se fotnoter

(<http://www.vestavisen.com/article.php?story=20090427114131621& mode=print>, hentet fra SSB)

Satelittregnskapet for frivillig sektor:

<http://www.ssb.no/vis/magasinet/analyse/art-2010-01-11-01.html>

Kohn, Alfie (2007): Rethinking Homework:

<http://www.alfiekohn.org/teaching/rethinkinghomework.htm>

Leifsrud (2009) Hentet fra forskningsnytt fra NTNU og SINTEF:

<http://www.ntnu.no/gemini/2004-03/7.htm>

Kishiyama, Mark mfl (2008) EEG Brain Activity Differs Between

Poor and Rich Kids Journal of Cognitive Neuroscience (2008)

<http://www.medicalnewstoday.com/articles/132186.php>

Normann, Tor Morten (red) : Ungdoms levekår. SSB 2007

http://www.ssb.no/emner/00/02/sa_ungdoms_levekar/sa93/kap11.pdf

Rønning 2008: [Who benefits from homework assignments?, Forthcoming in Economics of Education Review.](#)

<http://www.ssb.no/forskning/personer/mro/index.html>

